

**Міністерство освіти та науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

**Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства**

Кваліфікаційна робота

**«Історичні аспекти декомунізації в Україні
(1991–2024)»**

**Спеціальність А4 Середня освіта (Історія)
Освітня програма «Середня освіта (Історія)»**

**Здобувачки вищої освіти освітньо-
кваліфікаційного рівня «бакалавр»**

Кравчук Марти Володимирівни

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:

кандидат історичних наук, доцент

Валіон Оксана Павлівна

РЕЦЕНЗЕНТ:

доктор історичних наук, професор

Куций Іван Петрович

АНОТАЦІЯ

Кравчук М. В. *Історичні аспекти декомунізації в Україні (1991–2024)*. Кваліфікаційна робота. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль. 2026. 97 с.

Бакалаврська робота присвячена дослідженню історичних аспектів декомунізації в Україні у 1991–2024 роках. У роботі на основі аналізу праць українських і зарубіжних дослідників та широкого кола джерел розкрито передумови становлення та етапи розвитку декомунізаційних процесів в Україні. Обґрунтовано нормативно-правове забезпечення декомунізаційних процесів в Україні впродовж 1991–2024 рр. Висвітлено механізми реалізації державної політики декомунізації та суспільно-політичні й культурні наслідки. Окрему увагу приділено трансформації політики пам'яті в Україні та процесам переосмислення радянської спадщини в умовах державотворення та сучасних викликів. Проаналізовано методичні особливості формування історичних компетентностей під час вивчення теми декомунізації в шкільному курсі історії України.

Ключові слова: декомунізація, політика пам'яті, історична пам'ять, радянська спадщина, державна політика, деколонізація, дерусифікація, національна ідентичність, топоніміка, історичний дискурс, Україна.

ANNOTATION

Kravchuk M. V. *Historical Aspects of Decommunization in Ukraine (1991–2024)*. Qualification Thesis. Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Ternopil, 2026. 97 p.

The bachelor's thesis is devoted to the study of the historical aspects of decommunization in Ukraine during the period from 1991 to 2024. Based on the analysis of works by Ukrainian and foreign scholars, as well as a wide range of historical sources, the research reveals the prerequisites for the emergence and the main stages of the development of decommunization processes in Ukraine. The legal framework of decommunization policy in Ukraine throughout 1991–2024 is substantiated and analyzed. The study highlights the mechanisms of implementing state decommunization policy, as well as its socio-political and cultural consequences. Particular attention is paid to the transformation of memory policy in Ukraine and the processes of reinterpreting the Soviet legacy in the context of state-building and contemporary challenges. The thesis also examines the methodological features of developing historical competencies while studying the topic of decommunization in the school course of the History of Ukraine.

Keywords: decommunization, memory policy, historical memory, Soviet legacy, state policy, decolonization, derussification, national identity, toponymy, historical discourse, Ukraine.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	12
1.1 Історіографічний огляд	12
1.2. Джерельна база дослідження.....	19
РОЗДІЛ 2..ДЕКОМУНІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ЕТАПИ РОЗВИТКУ	24
2.1 Історичні передумови та витоки декомунізаційних процесів в Україні (1991–2013 рр.)	24
2.2 Активізація декомунізаційних процесів під час та після Революції Гідності (2014–2024 рр.)	39
РОЗДІЛ 3. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ	53
3.1. Формування нормативно-правових засад декомунізації (1991– 2013 рр.)	53
3.2. Законодавче забезпечення декомунізаційних процесів в Україні після 2014 року.....	55
3.3. Механізми реалізації та інституційне підґрунтя декомунізації... 58	
РОЗДІЛ 4. РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ ТА ЇЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ Й КУЛЬТУРНІ НАСЛІДКИ.....	61
4.1 Демонтаж символів радянського тоталітарного режиму в публічному просторі.....	61
4.2 Ціннісно-ідеологічний вимір політики декомунізації	64
4.3 Суспільно-політичні та культурні наслідки декомунізації в Україні	69

РОЗДІЛ 5. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ (1991–2024 РР.).....	73
ВИСНОВКИ.....	79
ДОДАТКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	88

ВСТУП

Актуальність теми. Декомунізація становить багатовимірне явище, що охоплює політичні, правові, соціокультурні та символічні трансформації в умовах пострадянського розвитку держави. Дослідження декомунізаційних процесів передбачає демонтаж символів тоталітарного минулого, змін у сфері історичної пам'яті, формування національної ідентичності та переосмислення суспільних цінностей. Актуальність дослідження декомунізації в Україні в історичному дискурсі 1991–2024 років зумовлена тривалим і суперечливим характером осмислення радянської спадщини в умовах становлення незалежної держави.

Після проголошення незалежності Україна успадкувала не лише інституційні та соціально-економічні структури попередньої системи, а й символічний простір, сформований радянською ідеологією, який тривалий час визначав способи інтерпретації минулого, моделі колективної пам'яті та публічні наративи. Впродовж десятиліть процеси переосмислення цього спадку відбувалися нерівномірно, перебуваючи під впливом політичних змін, регіональних відмінностей і зовнішньополітичних чинників.

Вивчення історичного дискурсу декомунізації в Україні дає змогу простежити, як змінювалися уявлення про радянський період, які сенси надавалися поняттям «спадщина», «пам'ять», «відповідальність», а також як формувалося ставлення до символів, топоніміки та публічних практик, пов'язаних із комуністичним минулим. Особливо показовим є зіставлення раннього пострадянського етапу з періодами після 2014 року, коли декомунізаційні ініціативи набули системнішого характеру й стали частиною ширших трансформацій ідентичності. Події російсько-української війни суттєво вплинули на сприйняття радянської спадщини, актуалізувавши питання історичної відповідальності, символічної залежності та культурної автономії. У цьому контексті декомунізація постає не лише як інструмент роботи з минулим, а як елемент сучасного протистояння на рівні смислів і

наративів. Аналіз історичного дискурсу в цей період дозволяє виявити, як переосмислення минулого інтегрується в сучасні уявлення про державність, суверенітет і європейський вектор розвитку.

З наукового погляду дослідження декомунізації у часових межах 1991–2024 років сприяє поглибленню розуміння механізмів формування історичної пам'яті в посттоталітарних суспільствах. Воно відкриває можливості для міждисциплінарного аналізу, поєднуючи історіографію, політичну науку, культурологію та дослідження пам'яті. У сучасних умовах звернення до цієї теми дозволяє не лише реконструювати еволюцію суспільних уявлень про радянське минуле, а й оцінити роль історичного дискурсу у формуванні ціннісних орієнтацій і стратегій розвитку українського суспільства.

Крім того, дослідження декомунізації в Україні дає змогу оцінити результати трансформаційних процесів, їх вплив на формування історичної пам'яті, національної ідентичності та суспільно-політичного розвитку держави.

Об'єкт дослідження – процес декомунізації в Україні у 1991–2024 рр. як складова суспільно-політичних трансформацій, що охоплює зміни у сфері історичної пам'яті, законодавства, символічного простору та суспільної свідомості.

Предметом дослідження виступають історичні аспекти декомунізації в Україні, зокрема особливості її становлення, розвитку, законодавчого забезпечення, практичної реалізації та впливу на суспільно-політичний і культурний розвиток держави впродовж 1991–2024 рр.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі історичних аспектів декомунізації в Україні у 1991–2024 рр., з'ясуванні передумов, основних етапів, нормативно-правових засад, механізмів реалізації та наслідків цього процесу для суспільно-політичного й культурного розвитку держави.

Завдання дослідження:

- обґрунтувати історіографію та джерельну базу дослідження;

- розкрити історичні передумови, витоки та активізацію декомунізаційних процесів в Україні;
- охарактеризувати нормативно-правові засади декомунізації в Україні (1991–2024 рр.);
- висвітлити особливості реалізації політики декомунізації в Україні, зокрема демонтаж символів радянського тоталітарного режиму в публічному просторі та ціннісно-ідеологічний вимір процесу;
- дослідити суспільно-політичні та культурні наслідки декомунізації в Україні (1991–2024 р.);
- проаналізувати методичні особливості формування історичних компетентностей під час вивчення теми декомунізації в шкільному курсі історії України.

Методи дослідження. Під час проведення дослідження було використано комплекс загальнонаукових і спеціальних історичних методів. Опрацювання історіографії та джерельної бази здійснювалося за допомогою аналізу, синтезу, систематизації та узагальнення, що дозволило визначити основні підходи до вивчення декомунізаційних процесів в Україні та сформувати цілісне бачення досліджуваної проблеми. Метод порівняння дав можливість зіставити різні етапи реалізації політики декомунізації, а також виявити особливості її сприйняття в суспільстві. Крім того, було застосовано історико-хронологічний метод, який дав змогу простежити еволюцію декомунізаційних процесів у часовій послідовності, та проблемно-історичний метод, що забезпечив розгляд явища в контексті суспільно-політичних трансформацій незалежної України. Системний підхід забезпечив розгляд декомунізації як комплексного явища, що охоплює політичні, соціальні та культурні аспекти розвитку українського суспільства.

Дослідження ґрунтується на широкому колі джерел, зокрема законодавчих актах, офіційних документах, матеріалах державних установ, наукових публікаціях і засобах масової інформації. Їх критичний аналіз дав змогу простежити механізми реалізації декомунізаційної політики, а також

оцінити її вплив на історичну пам'ять, символічний простір та суспільно-політичне життя України.

У педагогічній частині роботи було використано метод моделювання, який дав змогу розробити структуру та зміст навчальних занять з теми декомунізації, а також метод узагальнення для систематизації історичного матеріалу та формулювання методичних рекомендацій щодо його вивчення у шкільному курсі історії України.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від 1991 до 2024 рр. Вибір цих часових рамок зумовлений необхідністю простежити процес формування та розвитку політики декомунізації в Україні від моменту здобуття незалежності до сучасного етапу її реалізації.

Нижньою межею дослідження є 1991 рік – рік проголошення незалежності України, який ознаменував початок переосмислення радянської спадщини, формування нової історичної політики та національної пам'яті. Саме в цей період розпочалися перші дискусії щодо демонтажу символів комуністичного режиму, перейменування об'єктів топоніміки та перегляду історичних наративів.

Верхньою межею визначено 2024 рік, що дає змогу проаналізувати сучасний стан декомунізаційних процесів в Україні, їх трансформацію під впливом суспільно-політичних змін, російсько-української війни та посилення уваги до питань історичної пам'яті й національної ідентичності.

Обрані хронологічні межі дозволяють дослідити основні етапи декомунізації в Україні, простежити еволюцію суспільних і наукових дискусій щодо радянського минулого, а також визначити вплив державної політики пам'яті на формування сучасного історичного дискурсу.

Наукова новизна і теоретичне значення кваліфікаційного дослідження базується на комплексному підході до аналізу процесів декомунізації в Україні як складного суспільно-політичного, історичного та культурного явища. У роботі узагальнено сучасні наукові підходи до вивчення декомунізаційних процесів, висвітлено особливості формування державної

політики пам'яті, проаналізовано механізми подолання радянської спадщини та їх вплив на суспільну свідомість і національну ідентичність.

Наукова новизна дослідження полягає в систематизації та узагальненні основних напрямів і результатів декомунізації в Україні упродовж 1991–2024 рр., а також у комплексному аналізі історичного дискурсу щодо переосмислення комуністичного минулого. Особливу увагу приділено впливу декомунізаційних процесів на формування історичної пам'яті, трансформацію символічного простору та суспільне сприйняття радянської спадщини в умовах сучасних суспільно-політичних викликів.

Теоретичне значення дослідження полягає в поглибленні наукових знань про процеси декомунізації як складову державної політики пам'яті, механізми формування історичної свідомості та національної ідентичності. Матеріали та висновки роботи можуть бути використані у подальших історичних дослідженнях, під час викладання історії України, а також при розробці навчально-методичних матеріалів з проблематики історичної пам'яті та політики декомунізації.

Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості використання його матеріалів та висновків у навчальному процесі закладів загальної середньої освіти. Отримані результати можуть бути застосовані під час вивчення курсів історії України, новітньої історії, громадянської освіти та дисциплін, пов'язаних із дослідженням історичної пам'яті й суспільно-політичних трансформацій.

Матеріали дослідження сприятимуть глибшому розумінню процесу декомунізації як важливої складової державної політики пам'яті, а також особливостей переосмислення радянського минулого в незалежній Україні. Результати роботи можуть бути використані для підготовки лекцій, семінарських занять, наукових доповідей, учнівських та студентських проєктів, присвячених проблемам історичної пам'яті, національної ідентичності та подолання наслідків тоталітарного режиму.

Практичні напрацювання дослідження також слугуватимуть основою для організації тематичних дискусій, круглих столів, виховних заходів і краєзнавчих проєктів, спрямованих на формування громадянської свідомості, історичного мислення та усвідомлення значення декомунізаційних процесів у сучасному українському суспільстві.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та результати дослідження апробовано на засіданнях кафедри Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, а також представлено на III-й Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми історичної науки та освіти у дослідженнях молодих науковців» (5 травня 2026 р., м. Тернопіль), в якій тези подано до друку у збірнику матеріалів конференції [13].

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

У першому розділі проаналізовано стан наукової розробки проблеми декомунізації в Україні, здійснено огляд історіографії та охарактеризовано джерельну базу дослідження. Другий розділ присвячено вивченню історичних передумов декомунізації та особливостей формування державної політики пам'яті в незалежній Україні. У третьому розділі досліджено процес реалізації декомунізаційної політики в Україні упродовж 1991–2024 рр. Четвертий розділ присвячений аналізу впливу декомунізації на суспільний, політичний та культурний розвиток України. У п'ятому розділі розкрито методичні основи формування історичних компетентностей у процесі вивчення теми декомунізації в шкільному курсі історії України.

Загальний обсяг роботи відповідає встановленим вимогам.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографічний огляд

Історіографія процесів декомунізації в Україні охоплює широке коло українських і зарубіжних дослідників, які аналізували нормативні, політичні, культурні перетворення, а також зміни у національній ідентичності українців упродовж усього досліджуваного періоду, а особливо після ухвалення декомунізаційного законодавства у 2015 році.

Науковий інтерес до цієї проблематики зумовлений тим, що декомунізація вийшла за межі суто адміністративного перейменування вулиць чи демонтажу пам'ятників і стала складним процесом переосмислення радянського минулого, трансформації публічного простору та формування нових моделей історичної пам'яті.

У працях дослідників декомунізація розглядається як складова політики пам'яті, елемент посттоталітарного переходу, механізм символічного очищення публічного простору, а також як частина ширших процесів дерадянізації, дерусифікації та деколонізації.

Історіографію досліджуваної проблеми доцільно поділити на кілька основних груп. До першої групи належать праці українських дослідників, у яких розкрито правові, політичні та інституційні засади декомунізації. До другої групи віднесемо дослідження, присвячені урбанонімічним змінам, трансформації міського простору та локальним практикам перейменувань. До третьої групи входять праці, у яких декомунізація аналізується крізь призму історичної пам'яті, ідентичності, культурної політики та суспільного сприйняття. Четверту групу становлять зарубіжні дослідження посткомуністичних трансформацій, що включають люстрації та порівняльний аналіз декомунізації в Україні та інших країнах Центрально-Східної Європи.

До п'ятої групи входять методичні праці та шкільні підручники з історії, що забезпечили інтеграцію проблематики декомунізації до освітнього процесу.

До першої групи історіографії належать праці, у яких основну увагу зосереджено на правовому й політичному вимірах декомунізаційної політики. У цьому контексті варто виділити дослідження Г. Берченка, який аналізує юридичні механізми декомунізації, особливості правозастосування та вплив законодавчих норм на формування нового нормативного поля [2]. Автор показує, що декомунізація в Україні була не лише символічною дією, а й правовим процесом, який потребував чіткого регламентування, визначення забороненої символіки, процедур перейменування та відповідальності за порушення закону. Ці підходи дозволяють зрозуміти, як правові інструменти впливали на практичне впровадження державної політики пам'яті.

Вагоме місце у правовому осмисленні декомунізації посідають праці А. Киридон, у яких розглянуто нормативну базу, символічний ресурс і механізми реалізації декомунізаційних рішень [11; 12]. Дослідниця звертає увагу на те, що декомунізація стала способом перерозподілу символічного простору та формування нових смислових орієнтирів у суспільстві. Її роботи мають значення для розуміння взаємозв'язку між державними рішеннями, інституційною практикою та суспільним очікуванням щодо переосмислення радянської спадщини. У цих працях декомунізація постає як системний процес, у якому правові норми поєднуються з культурною та політичною трансформацією.

До другої групи історіографії належать дослідження, присвячені топонімічним і просторовим змінам. Одним із дослідників цього напрямку є Л. Белей, який розглядає український досвід перейменувань у порівнянні з європейськими підходами та показує, що зміна назв є не лише технічним актом, а й способом конструювання нового символічного простору [1]. Його праця дозволяє простежити, як демонтаж радянської топоніміки супроводжувався пошуком нових назв, пов'язаних із національною історією, локальною пам'яттю та європейськими моделями політики пам'яті.

У цьому ж напрямі працює Л. Малес, яка аналізує урбанонімічні зміни в Києві та їхнє відображення у публічному дискурсі [15; 22]. Дослідниця звертає увагу на те, що перейменування вулиць у столиці стало не лише адміністративною процедурою, а й простором суспільних дискусій, у яких зіткнулися різні уявлення про минуле, ідентичність і міську пам'ять. Її праці дозволяють розглядати декомунізацію як процес, що змінює не тільки карту міста, а й способи його символічного прочитання мешканцями.

Локальний вимір декомунізації представлений у дослідженнях М. Тахтаулової та Ю. Ферноса. М. Тахтаулова аналізує топонімічні зміни в Харкові, простежуючи специфіку міських дискусій, особливості взаємодії місцевої влади й громади, а також формування нового урбаністичного наративу [22]. Ю. Фернос, звертаючись до досвіду Умані, демонструє, як декомунізація реалізовувалася у містах менших масштабів та як локальна історія впливала на вибір нових назв [23]. Ці дослідження розширюють уявлення про регіональну неоднорідність декомунізаційних процесів в Україні.

До цієї ж групи варто віднести праці Г. Касіма, присвячені особливостям перейменувань в Одеському регіоні [10]. Дослідник аналізує функціонування урбанонімічної системи після декомунізаційних трансформацій і показує, як південний регіон України реагував на загальнодержавну політику пам'яті.

Ці матеріали цінні тим, що дають змогу порівняти різні регіональні моделі впровадження декомунізації та простежити, як локальні ідентичності впливали на характер перейменувань.

До третьої групи історіографії належать праці, у яких декомунізація розглядається в контексті історичної пам'яті, суспільного сприйняття та культурної політики. В. В'ятрович аналізує декомунізацію як елемент державної політики пам'яті, звертаючи увагу на роль органів влади, місцевого самоврядування та громадськості у реалізації відповідних рішень [3]. Його праці дозволяють зрозуміти ідеологічне підґрунтя декомунізаційних реформ і

простежити, як у публічному просторі формувалося уявлення про необхідність демонтажу радянської символіки.

Я. Гирич розглядає перейменування міст як один із показників зміни історичної пам'яті [4]. Автор наголошує, що зміна назв населених пунктів і міських об'єктів відображає глибші процеси символічного переосмислення минулого. Його підхід дозволяє розглядати декомунізацію не лише як правову чи адміністративну дію, а як форму переозначення історичного простору, у якому відбувається боротьба за нові смисли та інтерпретації минулого.

С. Грабовський у своїх публікаціях звертається до суспільних дискусій навколо декомунізації, аналізує позиції прихильників і критиків цих процесів, а також висвітлює риторичні стратегії, які використовувалися в публічному просторі [6]. Його матеріали дають змогу простежити, як декомунізація сприймалася різними групами суспільства та які аргументи використовувалися для її підтримки або заперечення. У цьому аспекті праці автора доповнюють науковий огляд соціокультурним виміром проблеми.

Окрему увагу в українській історіографії приділено співвідношенню декомунізації, дерадянзації та дерусифікації. Г. Денисенко аналізує ці процеси як взаємопов'язані напрями трансформації публічного простору України [7]. Автор підкреслює, що декомунізація не обмежується вилученням радянських символів, оскільки вона перетинається з ширшими процесами звільнення від імперських і радянських наративів. Такий підхід дає змогу розглядати декомунізацію як частину довготривалої зміни культурної, політичної та історичної самоідентифікації українського суспільства.

Економічний і управлінський вимір декомунізації представлено у працях Р. Яковенка, який аналізує витрати, пов'язані з реалізацією декомунізаційних практик, а також їхній вплив на місцеві бюджети та муніципальне управління [8]. Цей напрям є цінним, оскільки демонструє, що декомунізація мала не лише ідеологічний чи культурний, а й практичний господарський аспект. Зміна вивісок, документів, картографічних матеріалів і міської навігації потребувала фінансового та організаційного забезпечення.

До четвертої групи історіографії належать зарубіжні праці, у яких декомунізація розглядається в ширшому контексті посткомуністичних трансформацій, люстрації, демократизації та політики пам'яті. Дослідження, присвячене демонтажу сталінізму та детоталітаризації, показує, що подолання тоталітарної спадщини не зводиться до символічних змін, а передбачає перегляд інституційних норм, політичної культури та суспільних цінностей [24]. Цей підхід дозволяє розглядати українську декомунізацію як частину загальноєвропейського досвіду подолання комуністичного минулого.

У працях А. Mungiu-Pippidi аналізується досвід Балкан, де неповнота декомунізації та збереження мереж впливу старих еліт ускладнювали демократичний перехід [53]. Авторка показує, що подолання комуністичного спадку пов'язане не лише з юридичними рішеннями, а й із глибшими інституційними змінами. Цей підхід є корисним для порівняння українського досвіду з іншими посткомуністичними країнами, у яких декомунізація відбувалася з різною інтенсивністю.

Дослідження D. Stewart, присвячене люстраційним практикам у Польщі та Чехії, розкриває зв'язок між очищенням державного апарату, формуванням довіри до інституцій і переосмисленням авторитарного минулого [68]. Автор показує, що люстрація була не лише юридичною процедурою, а й способом формування нової легітимності держави. У контексті української декомунізації ці висновки дозволяють краще зрозуміти взаємозв'язок між політикою пам'яті, правовими механізмами та суспільним запитом на справедливість.

Окремий напрям зарубіжної історіографії стосується декомунізації публічного простору. У працях Ł. Kamiński розглянуто досвід Центральної Європи, де демонтаж комуністичних символів супроводжувався створенням нових маркерів колективної ідентичності [37]. Автор підкреслює, що публічний простір є полем боротьби за інтерпретацію минулого, а тому його трансформація відображає глибші політичні й культурні зміни. Подібний підхід простежується у роботах O. Demska та P. Levchuk, які аналізують міську

топоніміку й показують, як зміни назв впливають на формування нової історичної ідентичності [32].

У працях А. Kuczabski та А. Boychuk декомунізаційні процеси в Україні й Польщі розглядаються в порівняльному аспекті [44]. Автори звертають увагу на спільні та відмінні риси політики пам'яті в обох державах, зокрема на темпи перейменувань, роль місцевого самоврядування та суспільне сприйняття змін. Ці дослідження дають змогу розмістити український досвід у ширшому регіональному контексті.

Значний інтерес становлять зарубіжні праці, у яких декомунізація в Україні розглядається як конфліктний ідентифікаційний процес. У монографії «Between Lenin and Bandera» аналізується співіснування різних історичних наративів у післямайданній Україні та показано, що декомунізація стала не лише демонтажем радянського спадку, а й процесом конструювання нових моделей національної ідентичності [27]. J. Mykkänen досліджує полівокальність українського суспільного дискурсу й підкреслює, що декомунізація відбувається в умовах суперечливого осмислення минулого [54]. P. Rudling звертає увагу на те, як зміни в символічному просторі впливають на уявлення про українську історію та місце України в європейському контексті [59]. Інформаційний вимір декомунізації висвітлено у працях Y. Yurynets та I. Sopilko, які аналізують зв'язок між декомунізаційними практиками та інформаційною безпекою [68]. Автори показують, що демонтаж радянських символів у сучасних умовах може розглядатися як елемент протидії пропагандистським наративам і захисту культурного суверенітету держави. Подібний підхід простежується у працях L. Bielkin та Y. Yurynets, де декомунізація розглядається як частина безпекової політики в умовах інформаційного протистояння [28].

Окремий пласт зарубіжної історіографії становлять дослідження, у яких декомунізація пов'язується з деколонізацією. V. Vlasiuk аналізує взаємозв'язок між декомунізацією та деколонізаційними процесами в умовах російсько-українського протистояння [70]. А. Poshedin розглядає вплив декомунізаційної

політики на формування української національної ідентичності [57]. Ці праці дозволяють розглядати декомунізацію не лише як пострадянське явище, а як частину ширшого процесу звільнення від імперських наративів.

У контексті аналізу історіографії досліджуваної проблематики виділимо п'яту групу праць, на основі яких написано методичний розділ бакалаврської роботи. Цінною стала робота Олени Пометун, Наталії Гупан та Віктора Власова [20], у якій обґрунтовано компетентнісний підхід як базову основу сучасного викладання історії. Автори акцентують увагу на поєднанні предметного змісту з формуванням ключових та предметних історичних компетентностей, серед яких провідними визначаються хронологічна, просторова, інформаційна, логічна та аксіологічна. У цих працях підкреслюється значення активних і інтерактивних методів навчання (дискусії, проєктна діяльність, аналіз історичних джерел, кейс-метод), що забезпечують розвиток критичного мислення та дослідницьких умінь учнів.

Аналіз підручників з історії України для 11 класу (зокрема авторських колективів О. Гісема, О. Мартинюка, А. Галімова та ін.) засвідчує, що тема декомунізації подається в контексті суспільно-політичних трансформацій України доби незалежності, політики національної пам'яті та подолання наслідків тоталітарного минулого [5]. У підручниках простежується орієнтація на компетентнісну модель навчання: учням пропонується працювати з уривками нормативно-правових актів, візуальними джерелами, картографічними матеріалами, а також виконувати завдання аналітичного та проблемного характеру. Це сприяє формуванню не лише предметних знань, а й умінь критично оцінювати історичні процеси, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та формувати власну аргументовану позицію щодо складних питань історичної пам'яті.

Отже, аналіз історіографії засвідчує, що проблема декомунізації в Україні має розгалужене наукове осмислення. Українські дослідники переважно зосереджуються на правових, урбанонімічних, культурних і суспільно-політичних аспектах декомунізаційної політики, тоді як зарубіжні

автори розглядають її в ширшому контексті посткомуністичних трансформацій, люстрації, символічної політики, інформаційної безпеки та деколонізації. Сукупність цих праць дозволяє сформувати цілісне уявлення про декомунізацію як багатовимірний процес, що поєднує правові, політичні, культурні, просторові та ідентичнісні зміни. При цьому аналіз методичних праць і шкільних підручників дозволяє зробити висновок, що вивчення теми декомунізації в сучасній школі реалізується в межах компетентнісного підходу, де особливе значення має поєднання історичного змісту з формуванням громадянських і ціннісних орієнтацій учнів.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельна база дослідження охоплює комплекс офіційних, нормативно-правових, адміністративних, статистичних, картографічних і публіцистичних матеріалів, які дозволяють простежити перебіг декомунізаційних процесів в Україні.

До джерельної бази входять документи і матеріали, що фіксують власне факти, рішення, процедури, статистичні показники, офіційні позиції органів влади та реакції суспільства на впровадження декомунізаційної політики.

Джерельну базу дослідження доцільно поділити на кілька груп. До першої групи належать законодавчі акти України, які визначили правові засади декомунізації. До другої групи входять постанови Верховної Ради України, акти центральних органів виконавчої влади та документи Українського інституту національної пам'яті. До третьої групи належать рішення органів місцевого самоврядування, протоколи засідань, матеріали громадських слухань і документи місцевих комісій з перейменувань. До четвертої групи віднесено статистичні, картографічні та інформаційно-аналітичні матеріали, які фіксують масштаби й просторову динаміку декомунізації. До п'ятої групи належать публіцистичні та медійні матеріали, що відображають суспільне сприйняття, дискусії та локальні конфлікти навколо декомунізаційних рішень.

До першої групи джерел належать законодавчі акти України, ухвалені у 2015 році в межах пакета декомунізаційних законів. Центральне місце посідає Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [18]. Саме цей документ визначив юридичні підстави демонтажу комуністичної символіки, перейменування населених пунктів, вулиць, площ, підприємств, установ та інших об'єктів, назви яких були пов'язані з радянським тоталітарним режимом. Закон також закріпив понятійний апарат, критерії віднесення символіки до забороненої та загальну логіку державної політики щодо подолання спадщини комуністичного режиму.

До цієї ж групи належить Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років», який змінив підхід до офіційної пам'яті про Другу світову війну та став частиною ширшого перегляду радянської історичної традиції [21].

У межах дослідження цей документ є джерелом для аналізу того, як держава переорієнтовувала меморіальну політику від радянських ідеологічних формул до сучасної європейської моделі пам'яті. Разом ці законодавчі акти формують нормативний фундамент декомунізації та дозволяють простежити, як на рівні права було закладено механізм зміни символічного простору України.

До другої групи джерел належать постанови Верховної Ради України, укази, накази й розпорядчі документи центральних органів влади.

Постанови Верховної Ради щодо перейменування населених пунктів і районів є цінними для реконструкції адміністративної географії декомунізації [19]. Вони містять офіційні переліки об'єктів, що підлягали перейменуванню, нові назви, дати ухвалення рішень і правові підстави зміни топонімів. Саме ці документи дозволяють простежити масштаби перейменувань на загальнодержавному рівні та визначити регіональну динаміку реалізації декомунізаційної політики.

Окреме місце серед джерел цієї групи посідають документи Міністерства юстиції України, зокрема накази й роз'яснення, пов'язані з декомунізацією архівного обліку та впорядкуванням документальної спадщини радянського періоду [17]. Такі джерела фіксують не тільки зовнішні зміни в публічному просторі, а й адміністративні процедури, пов'язані з оновленням архівної політики, інвентаризацією документів, зміною назв фондів і впорядкуванням матеріалів, що містять радянські ідеологічні маркери. Їх використання дозволяє розглядати декомунізацію як процес, що охопив не лише міське середовище, а й систему документування та збереження історичної спадщини.

Важливим джерельним масивом є матеріали Українського інституту національної пам'яті. До них належать методичні рекомендації, інформаційні довідки, списки осіб, імена яких підлягали вилученню з топонімії, роз'яснення щодо забороненої символіки та рекомендації для органів місцевого самоврядування [1; 3]. Ці матеріали дають можливість простежити, як державна політика пам'яті транслиувалася на місцевий рівень і якими аргументами обґрунтовувалися ті чи інші рішення. Вони також дозволяють зрозуміти, як формувалася офіційна інтерпретація радянської спадщини та які критерії застосовувалися для її вилучення з публічного простору.

До третьої групи джерел належать документи органів місцевого самоврядування [16]. Це рішення міських, селищних і сільських рад про перейменування вулиць, площ, провулків, парків, закладів освіти, комунальних установ та інших об'єктів. Такі документи мають особливу цінність, оскільки фіксують практичний рівень реалізації декомунізації. На відміну від загальнодержавних законів, місцеві рішення показують, як саме норми законодавства впроваджувалися в конкретних громадах, які назви обиралися замість радянських, які аргументи використовувалися в пояснювальних записках і як формувалися нові локальні символічні орієнтири.

До цієї ж групи належать протоколи засідань місцевих рад, матеріали громадських слухань, висновки топонімічних комісій, звернення громадських

організацій та експертні пропозиції щодо перейменувань [16]. Ці джерела дозволяють реконструювати не лише остаточне рішення, а й сам процес його ухвалення. Вони показують, які дискусії виникали в громадах, які назви викликали підтримку або спротив, як співвідносилися позиції місцевої влади, істориків, активістів і мешканців. Завдяки цьому джерела місцевого рівня дають змогу дослідити декомунізацію як живий соціальний процес, а не лише як виконання законодавчої вимоги.

До четвертої групи джерел належать статистичні, картографічні та інформаційно-аналітичні матеріали [11]. Статистичні дані про кількість перейменованих населених пунктів, вулиць, демонтованих пам'ятників і змінених назв установ дозволяють оцінити масштаби декомунізаційної політики.

Ці матеріали можуть походити з офіційних звітів органів влади, інформаційних повідомлень Українського інституту національної пам'яті, місцевих адміністрацій або муніципальних департаментів [2]. Їхня цінність полягає в тому, що вони дають змогу не лише описати процес, а й порівняти інтенсивність змін у різних регіонах України.

Картографічні матеріали та цифрові карти топонімічних змін також є значущими джерелами. Вони дозволяють простежити просторову логіку декомунізації, виявити регіони з найбільшою кількістю перейменувань, побачити концентрацію змін у міських центрах або на периферії.

До цієї групи віднесемо електронні бази перейменованих об'єктів, інтерактивні карти, геоінформаційні ресурси, створені державними установами, громадськими ініціативами або дослідницькими проєктами [10; 16]. Такі джерела є особливо корисними для аналізу декомунізації як просторового явища.

До п'ятої групи джерел належать публіцистичні та медійні матеріали. Це новинні повідомлення, інтерв'ю, репортажі, коментарі представників влади, громадських активістів, місцевих мешканців і експертів, які фіксували перебіг декомунізаційних процесів у конкретний час [3; 6]. Ці матеріали не є

науковими працями, але можуть використовуватися як джерела для вивчення суспільної реакції, характеру публічних дискусій, локальних конфліктів і способів аргументації різних сторін. Вони дозволяють простежити, як декомунізація сприймалася в суспільстві, які теми викликали найбільшу напругу та які символи ставали предметом особливо гострих обговорень.

Публіцистичні матеріали мають допоміжне значення, оскільки вони потребують критичного аналізу й зіставлення з офіційними документами. Їхня цінність полягає в тому, що вони передають емоційний, дискусійний і соціальний контекст декомунізації, який не завжди відображено в нормативних актах. За допомогою таких джерел можна простежити, як державна політика пам'яті переходила в площину повсякденного життя громад, як реагували мешканці на зміну назв вулиць, демонтаж пам'ятників або вилучення радянських символів із міського простору.

Отже, джерельна база дослідження є різномірною, але її структура та наповнення дозволяє комплексно проаналізувати процеси декомунізації в Україні. Законодавчі акти визначають правові засади цих змін, документи центральних органів влади та Українського інституту національної пам'яті розкривають механізми їхнього впровадження, рішення місцевого самоврядування демонструють практичну реалізацію політики на рівні громад, а статистичні, картографічні та медійні матеріали дають змогу оцінити масштаби, просторову динаміку й суспільне сприйняття декомунізаційних процесів. Сукупність цих джерел забезпечує достатню репрезентативність матеріалу та створює підґрунтя для всебічного дослідження правового, політичного, культурного й соціального вимірів декомунізації.

РОЗДІЛ 2. ДЕКОМУНІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ЕТАПИ РОЗВИТКУ

2.1 Історичні передумови та витоки декомунізаційних процесів в Україні (1991-2013 рр.)

Період 1991–2004 років позначився для України складним процесом становлення політики пам'яті, який супроводжувався формуванням нових моделей колективної ідентичності, що мали відобразити відрив від радянського минулого та поступове утвердження власної державності.

Розпад СРСР поставив перед Україною завдання створити концептуальні рамки, здатні об'єднати суспільство навколо нової національної нарації та відмежувати його від попередньої ідеологічної системи, яка багато десятиліть визначала структуру суспільних уявлень, механізми легітимації влади й мовні формули опису історичного процесу.

У цих умовах політика пам'яті стала інструментом інтелектуального, культурного й політичного переосмислення минулого, що включало оцінку радянської доби, пошук місця української історії в європейському контексті, реконструкцію травматичних подій XX століття та поступову трансформацію публічного простору, насиченого символами комуністичної епохи [70, с. 35].

Можемо констатувати, що перші роки незалежності не характеризувалися цілеспрямованими кроками держави щодо оновлення історичного наративу, адже перед політичним керівництвом стояло завдання збереження соціальної та економічної стабільності в умовах трансформації колишньої союзної республіки у суверенну державу. Еліта зосереджувалася на розбудові інститутів влади та переході до ринкової економіки, що відкладало на другий план питання глибокого перегляду радянських смислів. Унаслідок цього суспільство залишалося у стані змішаної історичної свідомості, де нові символи співіснували з радянськими. Площа Леніна в багатьох містах, масивні монументальні композиції доби соціалістичного реалізму, назви, пов'язані з

діячами більшовицького руху, продовжували формувати повсякденний ландшафт, а їх присутність у публічному просторі знижувала потенціал швидкого переосмислення історичного досвіду [15].

Одночасно із цим у суспільстві формувалися інтелектуальні й культурні рухи, які прагнули вплинути на офіційний погляд на історію. Частина істориків, публіцистів і громадських діячів наполягала на переоцінці періоду радянської влади, звертала увагу на репресивний характер системи, приділяла особливу увагу голодоморам, депортаціям, політичним переслідуванням та іншим явищам, що тривалий час були маргіналізовані радянською історіографією [8] (додаток 2.1).

Проте аналогічно існували групи, які сприймали СРСР як період соціальної стабільності та індустріального розвитку, що створювало простір для суспільних суперечок. Саме в цей час почали окреслюватися два основні напрями формування ідентичності: громадянська модерна модель, яка орієнтувалася на відновлення власних історичних традицій та європейські цінності, й пострадянська модель, що тяжіла до символів спільного минулого та залишалася лояльною до усталених радянських уявлень [12]. Пошук нової національної моделі вимагав врахування регіональної специфіки. У західних областях, де радянська влада сприймалася як окупаційна, процеси дистанціювання від радянських символів проявлялися інтенсивніше, що проявлялося у зміні топонімів, демонтажі пам'ятників та активному громадському обговоренні минулого. У східних і південних регіонах, навпаки, залишався сильним вплив радянських інтерпретацій історії, зумовлений особливостями індустріального розвитку та тривалим домінуванням російськомовного культурного середовища. Держава не виробила механізмів, здатних гармонізувати ці відмінності, що ускладнювало формування єдиної політики пам'яті [4].

У 1990-х роках зростала роль інтелектуальних дискусій щодо природи української державності, місця радянського досвіду в історії країни та

необхідності створення власних наукових інститутів, орієнтованих на вивчення репресивних практик тоталітаризму [14].

Поява публікацій, присвячених аналізу Голодомору, діяльності українських визвольних рухів, політичних репресій та ідеологічного контролю, сприяла формуванню нового інтелектуального поля, в межах якого українські історики намагалися інтегрувати місцевий досвід у світові дослідницькі тенденції. Поступово змінювалося ставлення до радянських архівів, які відкривалися для науковців і давали змогу досліджувати невідомі аспекти радянської політики.

Попри це, держава майже не втручалася у формування нових історичних смислів, а зміни здебільшого залишалися на рівні академічних ініціатив і локальних громадських рухів. Державні програми з увічнення пам'яті, переосмислення радянського минулого чи створення нових національних символів відзначалися фрагментарністю. Освітня політика також коливалася: підручники кілька разів змінювали структуру викладу історії, залежно від політичних орієнтацій урядів, що підсилювало відчуття нестабільності наративу та сприяло подальшій регіоналізації історичної пам'яті. Період 1991–2004 років позначився тим, що українське суспільство не мало єдиного погляду на радянське минуле. Для частини громадян СРСР залишався символом імперської політики та пригнічення, тоді як для інших був асоціацією з соціальними гарантіями та економічною структурованістю життя. Ці відмінності проявлялися у масових опитуваннях, ЗМІ, політичних дискусіях і навіть у виборчій поведінці. Політичні сили використовували історичні теми як елемент мобілізації електорату, поглиблюючи цим регіональні поділи [30].

На нашу думку, суттєво вплинула на розвиток політики пам'яті міжнародна ситуація. Україна прагнула інтегруватися у європейські структури, що вимагало переосмислення тоталітарного спадку та зближення з європейськими підходами до дослідження політичних репресій. У цьому контексті розширювалися контакти українських науковців із зарубіжними колегами, зростала кількість міжнародних конференцій і спільних проєктів,

присвячених аналізу радянського минулого та вивченню національних рухів. Розвиток громадянського суспільства сприяв появі нових громадських ініціатив, які приділяли увагу збереженню пам'яті про жертв репресій та відновленню історичної справедливості. Водночас діяли й сили, що прагнули зберегти радянську систему символів, наголошуючи на ролі Радянського Союзу у перемозі у Другій світовій війні та розвитку промисловості.

Певні зміни відбувалися й у церковному середовищі. Частина релігійних громад прагнула підтримати формування українських національних традицій, а інші були орієнтовані на збереження зв'язків із російською культурною традицією [34]. Це також впливало на характер історичних уявлень, оскільки релігійні інституції активно брали участь у формуванні громадської думки щодо історичного минулого та національної ідентичності.

У цей період політика пам'яті залишалася переважно хаотичною, що зумовлювалося відсутністю послідовної державної стратегії. На місцевому рівні ухвалювалися рішення про перейменування вулиць або демонтаж окремих монументів, проте ці дії не супроводжувалися цілісною інформаційною роботою, що сприяло виникненню суспільних конфліктів. Місцеві громади нерідко висловлювали різні погляди, а суперечки щодо інтерпретації окремих історичних постатей чи подій ставали приводом для політичних маніпуляцій. У 1990-х роках формування політики пам'яті було тісно пов'язане з питанням мови. Поширення української мови як державної розглядалося як частина процесу національного відродження, тоді як російська мова, яка зберігала домінування в багатьох регіонах, підтримувала пострадянські культурні зв'язки. Мовне питання стало однією з найяскравіших ознак того, що формування ідентичності відбувалося нерівномірно [51].

Період президентства Леоніда Кучми приніс певні зміни у підходах до політики пам'яті. У державних документах з'явилися спроби закріпити концепцію української державності як результату багатовікової історії. Водночас у політичній риторичі зберігалася орієнтація на баланс між різними

групами населення, що стримувало радикальні перетворення публічного простору [23].

Під впливом зовнішньополітичних факторів Україна почала активніше позиціювати себе як держава, що має власний досвід тоталітарного минулого, однак прагне інтегруватися у простір демократичних цінностей.

Одним із вирішальних чинників формування політики пам'яті стало вивчення трагічних сторінок історії, насамперед Голодомору. У цей період з'явилися перші масштабні публікації, архівні збори та громадські ініціативи, що прагнули донести до суспільства правду про масові страждання. Це заклало підґрунтя для подальшої інституціоналізації пам'яті про геноцид українського народу, яка стане одним із наріжних каменів державної політики у наступне десятиліття.

Період 2004–2010 років став для України етапом глибокої переоцінки ставлення до радянської спадщини, який розгортався на тлі інтенсивних політичних змін, зміцнення громадянського суспільства та формування нових моделей інтерпретації минулого [4] (додаток 2.2).

Події Помаранчевої революції не лише переформатували політичну структуру української державності, а й спричинили зсув у суспільних уявленнях про природу радянського періоду, про місце України в історичному процесі та про механізми ідентифікації громадян із власною державою [14].

Вважаємо доцільним, що після виборів 2004 року постало питання узгодження національної нарації з новими ціннісними орієнтирами, що передбачали дистанціювання від російського культурного та історичного впливу, переосмислення комуністичного минулого та поглиблення уваги до власних історичних травм, насамперед до Голодомору, політичних репресій, примусових депортацій та ідеологічного контролю. У цих умовах радянська спадщина перестала сприйматися лише як культурний і матеріальний залишок минулої епохи; вона почала розглядатися як складний історичний феномен, що впливав на політичні практики, суспільну поведінку й національну самосвідомість протягом десятиліть.

Одним з найпомітніших напрямів зміни ставлення до радянського минулого стало інноваційне трактування політики пам'яті, яка почала орієнтуватися на вироблення нового бачення українського історичного розвитку [9]. Держава, яка після 2004 року намагалася акцентувати наєвропейському векторі, розпочала переосмислення радянських символів через їх зіставлення з практиками тоталітарного режиму. У суспільній дискусії відбувалося поступове розмежування між культурними здобутками радянського часу та структурними елементами репресивної ідеології, що дозволяло дивитися на історію комплексно. Разом з тим, посилювалися процеси, спрямовані на відновлення пам'яті про масові трагедії, замовчувані радянською системою. Саме в цей час почали структуруватися наукові підходи до інтерпретації Голодомору як геноциду українського народу, що впливало на формування нових суспільних смислів і стимулювало появу законодавчих ініціатив, спрямованих на утвердження цієї позиції. Такий напрям інтерпретації минулого формував підґрунтя для дистанціювання від радянської історичної парадигми, яка традиційно поділяла історію України крізь призму спільного з Росією політичного та культурного проекту [51].

Попри активну роботу інтелектуального середовища та окремих державних інституцій, ставлення до радянського минулого в українському суспільстві залишалося нерівномірним. Значні регіональні відмінності впливали на характер дискусій: у центральних і західних областях посилювалася тенденція до критичного погляду на радянську спадщину, тоді як у східних і південних регіонах зберігалася переважно лояльне ставлення до радянських символів, пов'язане з тривалою індустріальною історією та значним впливом російськомовного культурного простору. Це призводило до неоднорідного сприйняття політичних ініціатив, які прагнули переосмислити радянську спадщину на рівні державної стратегії. Місцеві громади нерідко висловлювали різні погляди на необхідність зміни топонімів, демонтажу пам'ятників або запровадження нових форм комеморації, що створювало простір для конфліктів і політичних маніпуляцій [24].

Політична еліта того часу намагалася вибудувати соціально прийнятний баланс, щоб уникнути внутрішнього напруження. Президент Віктор Ющенко приділяв значну увагу політиці історичної пам'яті та відновленню спадкоємності українських державницьких традицій, що передбачало відхід від радянських інтерпретацій. У цих умовах політика пам'яті набула виразного державного характеру й охопила культуру, освіту, дипломатію та систему національної безпеки.

Зокрема, дослідження радянських репресій набули суспільного й міжнародного виміру через створення нових наукових програм, проведення конференцій та видання збірників документів. Архіви СБУ відкривалися для дослідників, що створювало умови для вивчення невідомих аспектів історії репресивних структур. Такий поступ у сфері історичної науки формував у суспільстві нові уявлення про механізми функціонування радянської влади та сприяв розумінню того, як ідеологічні конструкції впливали на політичну поведінку громадян.

Реакція на ці процеси була амбівалентною. Частина суспільства, особливо молодь та міські інтелектуальні середовища, позитивно сприймала новий напрям історичної політики, бачачи в ньому засіб для створення модерної національної ідентичності [16].

Проте значна частина населення, зокрема старші покоління, сформовані в умовах радянської соціалізації, відчувала дискомфорт від інтенсивності змін. Для цих груп радянські символи були не лише історичними знаками, а й емоційними маркерами, пов'язаними з особистими біографіями, соціальними гарантіями, трудовими колективами і стабільністю життя в минулі десятиліття [9]. Тому процес трансформації ставлення до радянської спадщини не міг бути одноманітним і потребував врахування психологічної та соціокультурної природи пострадянського досвіду.

Зовнішньополітичний вимір також відігравав суттєву роль. Російська Федерація після 2004 року активізувала вплив на історичну політику в пострадянських країнах, зокрема через ЗМІ, культурні програми та наративи,

спрямовані на відновлення образу СРСР як спільної «історичної батьківщини». Для України це означало зіткнення двох моделей інтерпретації минулого: української, орієнтованої на демонтаж колоніальних наративів, і російської, яка намагалася реконструювати радянську картину світу, підсилюючи образ Росії як «старшого брата». У цих умовах питання ставлення до радянської спадщини стало елементом інформаційної боротьби, що значно ускладнювало внутрішню суспільну дискусію та створювало умови для політичної поляризації [28].

Певні зміни відбулися й у сфері освіти. Нові підручники з історії України, створені після 2004 року, акцентували на формуванні української державності, на репресивних аспектах радянського режиму та на відмінності українських інтересів від імперських проектів Москви. Така трансформація навчальних матеріалів сприяла становленню покоління, менш залежного від радянських моделей мислення.

Проте освітня реформа не охопила всю систему рівномірно, і в багатьох навчальних закладах продовжували використовувати підручники попередніх років, що відображало неоднорідність реформування історичної свідомості молоді. У публічному просторі почали з'являтися нові меморіальні практики. Значну роль у цьому відігравали громадські організації, що організовували виставки, форуми та акції, присвячені темі національної пам'яті. У Києві було створено Меморіал Голодомору, що став одним із символів переосмислення радянського минулого. Паралельно інші міста країни почали впроваджувати ініціативи з вшанування жертв репресій. Ці практики відігравали роль не лише як культурні заходи, а й як соціальні механізми подолання травматичного досвіду, який тривалий час не отримував належного відображення в офіційній історіографії [25].

На нашу думку, період 2004–2010 років також характеризувався спробами створення нових культурних наративів, здатних сформувати українську політичну націю. Значного поширення набула ідея державницького патріотизму, який передбачав поєднання громадянської ідентичності з

історичним досвідом боротьби за автономію та самостійність. У культурі, літературі, кінематографі почали активніше репрезентувати події, що демонстрували український спротив тоталітарним практикам. У цих умовах радянська спадщина почала асоціюватися з політичним домінуванням, перешкодами модернізації та порушенням прав людини [12].

Однак існувала й протилежна тенденція. Частина політичних сил, що виступала за тісні зв'язки з Росією, намагалася конструювати альтернативний наратив, який трактував радянський період як час соціального піднесення та науково-технічного розвитку.

Цей підхід підтримували громадяни, які відчували ностальгію за економічною стабільністю, доступною системою охорони здоров'я та освіти. Наявність таких протилежних інтерпретацій створювала ситуацію «конкуренції пам'ятей», у якій різні групи намагалися нав'язати суспільству власні історичні уявлення. Згодом ця конкуренція стане одним із факторів політичної конфліктності країни у наступні роки.

Суттєво змінилася ситуація у ЗМІ, які почали активно використовувати історичні теми як елемент політичної риторики. Це сприяло популяризації історичних сюжетів, але водночас підвищувало ризик маніпуляцій. Деякі телеканали, орієнтовані на російську аудиторію, транслювали програми, що відтворювали радянську інтерпретацію історії та формували негативне ставлення до українських національних рухів. Інші медіа, навпаки, намагалися висвітлювати тему радянської спадщини у контексті боротьби за незалежність, підкреслюючи її колоніальну природу. Така медійна поляризація впливала на формування поглядів громадян і спричиняла розмежування між регіонами. Водночас у цей період зростала роль інтернет-простору. Молоде покоління отримувало доступ до альтернативних джерел інформації, що давало можливість критично переосмислювати офіційні та неофіційні версії радянського минулого [4]. Соціальні мережі й онлайн-платформи ставали майданчиками для дискусій, які сприяли переосмисленню суспільних уявлень і розвитку нової культури пам'яті [15].

Під впливом політичних змін після 2010 року ситуація набула нової динаміки, проте підґрунтя для цього було закладене саме у 2004–2010 роках. Сформувалася генерація громадян, які сприймали радянську спадщину як обмежувальний чинник для розвитку держави. Зміцнилася думка про необхідність інтеграції у європейський простір історичної політики, де тоталітарний досвід осмислюється через концепції людської гідності, прав людини та міжнародної відповідальності.

Період 2010–2013 років став етапом, коли в українському суспільстві відбулася помітна зміна у ставленні до радянської спадщини, що поступово створювало умови для актуалізації декомунізаційного дискурсу. Цей процес був зумовлений поєднанням політичних, соціальних, культурних та зовнішньополітичних чинників, які сформували середовище для інтенсивних суспільних дебатів щодо ролі радянських символів у сучасному житті країни, механізмів національної ідентифікації та співвідношення між українським інтересом і постімперськими впливами [34].

Президентські вибори 2010 року, що привели до зміни політичного курсу держави, стали каталізатором низки подій, які змусили суспільство переосмислити своє ставлення до радянського минулого. Водночас, навіть такі кроки влади, які на перший погляд могли сприяти відновленню радянських орієнтирів, не призвели до повернення суспільства до попередніх моделей мислення, а, навпаки, спровокували зростання інтересу до переоцінки радянської спадщини та розуміння її місця у сучасній Україні [27, с. 136].

Внутрішньополітичні процеси, що розгорталися після 2010 року, формували атмосферу протистояння між владою, яка прагнула відновити певні елементи радянського культурного канону, та суспільством, яке дедалі частіше демонструвало прагнення до відходу від радянських практик. Одним з визначальних чинників стала зміна історичної політики, яку здійснювала нова адміністрація.

Держава почала послаблювати увагу до тем, пов'язаних із репресіями, колоніальними аспектами радянської системи, дослідженням Голодомору,

діяльністю українських визвольних рухів та механізмами ідеологічного контролю. Відбулося також згортання інституційної підтримки програм, що в попередній період сприяли переосмисленню тоталітарного досвіду та формуванню української історичної пам'яті.

Зокрема, урізання фінансування культурних та наукових проєктів, реорганізація або ліквідація деяких установ, що працювали з архівами репресивних органів, спричинили невдоволення серед істориків, громадських діячів та ширших суспільних груп, які вбачали в таких кроках спробу повернення до радянських інтерпретацій минулого [30]. Важливе значення мало й те, що державна риторика дедалі частіше демонструвала готовність інтегрувати радянські символи у сучасну політичну культуру. Акцент на спадкоємності із радянською традицією проявлявся у політичних промовах, офіційних заходах, комеморативних практиках та державних нагородах, що намагалися відтворити певні ритуали минулої епохи. Така модель створювала підґрунтя для протистояння між двома підходами: перший прагнув відтворити елементи радянського символічного порядку, другий був орієнтований на оновлення національної ідентичності на засадах відмови від імперських і тоталітарних моделей. Ця взаємодія призвела до поляризації суспільних настроїв, коли дедалі більше громадян почали активно артикулювати потребу у відмежуванні від радянської спадщини як частини загальносуспільного розвитку [16].

Чинником формування декомунізаційного дискурсу став розвиток медіапростору та зростання впливу соціальних мереж. Інтернет-платформи перетворилися на середовище, де молодь та інтелектуальні кола обговорювали історичні теми у ракурсі відновлення національної пам'яті та критики радянської системи. Саме у ці роки з'явилися нові форми популяризації історії, зокрема візуальні проєкти, блоги, аматорські документальні фільми, онлайн-інтерв'ю з істориками, які привернули увагу широкої аудиторії.

Цей процес сприяв виходу історичної проблематики за межі академічного середовища та її перетворенню на елемент повсякденного

суспільного дискурсу. Радянські символи почали розглядатися не лише як частина культурної традиції, а як інструмент, що впливає на сучасну політику та може обмежувати розвиток держави [12].

Зовнішньополітичний компонент також відіграв провідну роль у формуванні передумов декомунізаційного дискурсу. Після 2010 року Україна поступово змінювала вектор розвитку, демонструючи готовність до поглиблення співпраці з Російською Федерацією, що викликало занепокоєння серед значної частини суспільства.

Багато громадян сприймали ці кроки як загрозу політичній незалежності та можливість повернення до впливу пострадянських структур. Паралельно у Росії почали відбуватися процеси реанімації радянського символічного апарату, зокрема в офіційному дискурсі, ЗМІ та освітній сфері. Формування російської моделі «історичної політики», яка активно апелювала до радянського минулого як джерела державної величі, створювало контекст, у якому українська ідентичність могла опинитися під інформаційним і культурним тиском. Це штовхало українське суспільство до протидії таким впливам через посилення інтересу до власної історії та відмежування від тоталітарної спадщини.

У 2010–2013 роках також відбулися судові дискусії та політичні кампанії, пов'язані з оцінкою Голодомору. Державна позиція щодо визнання Голодомору геноцидом почала піддаватися перегляду, що викликало протести серед науковців, громадських організацій та великої частини населення. У суспільстві поширювалося відчуття, що спроби нівелювати історичний досвід репресій та масового знищення не лише суперечать позиції попередніх урядів, а й створюють передумови для маніпуляцій історією. Це сприяло зростанню цінності національної пам'яті як ресурсу, здатного забезпечувати єдність суспільства та захист від інформаційних впливів [52].

Зміни у сфері культури мали помітну роль у формуванні декомунізаційного дискурсу. Молоді режисери, письменники, митці дедалі частіше зверталися до проблеми радянського минулого через художні засоби.

У літературі та кіно зроста кількість творів, присвячених темам політичних переслідувань, колективних травм та порушення прав людини.

Ці твори формували нове культурне бачення радянської епохи та впливали на зміну суспільних настроїв. Особливе місце посіли документальні проєкти та фільми, які розповідали про долі людей, що постраждали від тоталітарної системи. Крім того, відродження інтересу до українських національних рухів, зокрема до діяльності дисидентів, підсилювало тенденцію до переоцінки радянського минулого [41].

У цей час активізувалося громадянське суспільство. Професійні історики, молодіжні організації, культурні ініціативи та правозахисні платформи почали організовувати публічні лекції, флешмоби, виставки, акції, спрямовані на популяризацію знань про тоталітарне минуле. Зростала кількість волонтерських проєктів, які займалися впорядкуванням місць пам'яті, пошуком архівних документів, збереженням свідчень очевидців. Поширення таких практик створювало горизонтальні зв'язки між громадянами й підсилювало усвідомлення того, що осмислення минулого не може бути монополією держави. Таким чином, історія ставала простором громадської ініціативи, у межах якої радянська спадщина дедалі частіше розглядалася як виклик сучасному демократичному розвитку. Політичні рішення, прийняті у цей період, також сприяли формуванню ситуації, у якій суспільство почало бачити потребу у радикальніших кроках щодо перегляду радянського минулого [47]. Одним із таких рішень стало ухвалення закону про засади державної мовної політики 2012 року, який багато громадян сприйняли як спробу відновлення культурної домінації російського середовища в Україні. Закон викликав масові протести по всій країні, які довели, що питання мови, культури та історії почали набувати характеру політичної мобілізації. Супротив проти мовного закону сприяв усвідомленню того, що радянська і пострадянська модель культурної та мовної політики можуть мати тривалий вплив на структуру суспільних відносин [22].

На нашу думку, чинником актуалізації декомунізаційного дискурсу стали процеси у сфері освіти. Попри спроби влади переглянути підходи до викладання історії України, значна частина педагогічної спільноти продовжувала використовувати матеріали, створені у попередній період, які орієнтувалися на переосмислення радянської епохи. Молодь, вихована у системі освіти початку 2000-х років, уже не сприймала радянські наративи як органічну частину своєї ідентичності. Це покоління ставало дедалі критичнішим до символів радянського минулого та активно підтримувало ідею їх демонтажу. Такий зсув поколінь створив підґрунтя для формування нового типу громадянської свідомості, у межах якої радянська спадщина розглядалася як рудимент, що заважає модернізації держави.

Особливий вплив мали і соціально-економічні обставини. У суспільстві зростало відчуття несправедливості, зумовлене корупцією, нерівністю, непрозорими політичними рішеннями та зловживаннями у владних структурах. Радянські символи у цьому контексті дедалі частіше сприймалися як маркери системи, у якій держава домінує над громадянином, а влада не підзвітна суспільству [31].

Це стимулювало появу погляду на декомунізацію як на засіб подолання не лише історичних, а й сучасних політичних проблем, що формувалися під впливом тоталітарних практик минулого. Окрему роль відіграв інформаційний вплив Росії, який у ці роки значно посилювався. Російські телеканали та онлайн-платформи активно транслювали наративи, що підносили радянське минуле та дискредитували українські національні рухи. Такі меседжі викликали протидію серед українських медіа та громадських організацій, які почали створювати альтернативні інформаційні продукти, спрямовані на розкриття фактичних обставин радянських репресій, голодоморів та інших злочинів тоталітарної системи. Це сприяло зростанню критичного мислення у суспільстві та підтримці ідеї необхідності захисту інформаційного простору від зовнішнього впливу.

У 2010–2013 роках відбулися численні локальні ініціативи щодо демонтажу радянських монументів, перейменування вулиць, очищення освітніх програм від радянських елементів. Хоча ці процеси не були масовими та не мали державної підтримки, вони формували символічні зрушення у суспільній свідомості. Місцеві громади дедалі частіше ставили питання про доречність радянських символів у сучасних містах та селах, обговорювали необхідність заміни топонімів, пов'язаних з діячами більшовицького руху. Такі дискусії створювали основу для майбутніх державних рішень, які згодом будуть втілені у законах про декомунізацію 2015 року [24].

Поступово у суспільстві формувалося розуміння того, що радянська спадщина не є нейтральною культурною пам'яткою, а має прямий вплив на сучасні політичні процеси. Символи тоталітарного минулого дедалі частіше асоціювалися з авторитаризмом, обмеженням свобод, нав'язаними ідентичностями та колоніальною політикою.

Цей погляд посилювався на тлі зовнішньополітичних змін, які демонстрували зростання претензій Росії на вплив у регіоні. У таких умовах декомунізація почала розглядатися як один із засобів зміцнення державного суверенітету та формування стійкості до зовнішніх викликів [10].

Дослідження витоків декомунізаційних процесів засвідчило, що протягом 1991–2013 років формувалася поступова трансформація державної політики пам'яті, зумовлена змінами у суспільному світогляді, еволюцією політичних інститутів і зростанням інтересу до переосмислення радянської спадщини. Виявлено сталі тенденції до відходу від радянських наративів у публічному просторі та законодавстві, що створило підґрунтя для подальших рішучих кроків. Розвиток інтелектуальних дискусій і поява перших спроб перегляду урбанонімічної системи стали передумовою для якісно нового етапу декомунізації після 2014 року.

2.2 Активізація декомунізаційних процесів під час та після Революції Гідності (2014–2024 рр.)

Революція Гідності стала одним із наймасштабніших суспільних зрушень сучасної України, у межах якого питання переосмислення радянського минулого вийшло за межі академічних і політичних дискусій та перетворилося на елемент масового громадянського руху.

У період протестів дедалі чіткіше окреслювався процес відходу від символічного простору, сформованого радянською традицією, що виявлялося як у способах протестної комунікації, так і у практиках самоорганізації та формування спільного простору [15].

Через численні прояви символічної творчості, ініціативи активістів та форми публічної діяльності учасники протестів здійснювали подальше дистанціювання від радянських моделей поведінки, політичної культури й уявлень про взаємодію між громадянами та державою. Цей процес не був штучно стимульований політичними силами; навпаки, він виник стихійно як відповідь на дії влади, яка дедалі частіше демонструвала риси авторитарного стилю управління [23]. У цьому контексті радянська спадщина почала сприйматися не лише як архаїчний історичний пласт, а як жива система практик, що проявлялися у діяльності силових структур, обмеженні громадянських прав і спробах контролю над громадським життям. Тому символічне відмежування від радянського минулого стало природним продовженням боротьби за новий тип суспільної взаємодії, який відображав прагнення людей до свободи та людської гідності.

Одним із найяскравіших аспектів громадських ініціатив стало створення альтернативних символів, що визначали новий простір протесту. Учасники Майдану активно застосовували національну символіку, релігійні образи, народні орнаменти та інші культурні коди, які різко контрастували з радянською традицією [7].

Відсутність на території протесту радянських героїв, гасел і символів свідчила про зміну пріоритетів у масовій свідомості. Все, що асоціювалося з радянською епохою, поступово відсувалося на периферію протестної культури, тоді як основою нової ідентичності ставали цінності свободи, людської гідності, солідарності та національної пам'яті.

Цей процес не був одномоментним; він формувався у взаємодії багатотисячної спільноти, яка створила свій внутрішній код взаємодії та комунікації. Творчі колективи та окремі учасники протестів створювали плакати, інсталяції, малюнки, скульптурні композиції, які протиставляли себе образам радянської пропаганди. Через такі дії активісти намагалися не просто висловити протест, а вибудувати новий символічний простір, де радянським елементам більше не було місця [40].

Особливим явищем стало поширення практики використання символічних назв і топонімів, які пропонували альтернативу радянським або пострадянським назвам. Сам Майдан Незалежності, який набув нового значення ще у 2004 році, у 2013–2014 роках став не тільки географічною точкою, а й символом відновлення суб'єктності суспільства, що протиставляло себе авторитарній владі. Протестний простір перетворився на місце формування нової культури, у межах якої радянські символи асоціювалися із насильством, неволею та придушенням громадянських ініціатив. Саме тому будь-які прояви радянської атрибутики на Майдані викликали відторгнення або іронію. Люди свідомо уникали використання образів, пов'язаних із радянською історією, а натомість шукали джерела натхнення у українських національних традиціях та європейських символах. Зокрема, прапори Європейського Союзу, наліпки та транспаранти з європейською символікою стали частиною нової протестної культури та демонстрували зв'язок українського суспільства з європейською моделлю розвитку, що повністю суперечило радянському спадку [45].

Особливу увагу привертає феномен самоорганізації протестувальників, адже він також став однією з форм символічного розриву з радянською

системою. Радянська держава будувала модель, у якій ініціатива знизу була небажаною та переслідуваною [17].

Навпаки, Майдан продемонстрував здатність громадян створювати альтернативні структури управління, внутрішні служби безпеки, логістичні мережі, медичні пункти, освітні простори та культурні платформи. Це показало, що суспільство може діяти поза рамками бюрократичної системи, не повторюючи її вертикальності та негнучкості.

Ці ініціативи стали практикою, яка природно відкидала радянські зразки поведінки, засновані на підкоренні та страху. Майдан став місцем, де громадяни могли вільно висловлювати думки, брати відповідальність за спільні процеси та підтримувати інших учасників протесту. Такий досвід був несумісний з радянською моделлю дисципліни та контролю, що посилювало відчуття розриву з тоталітарним минулим.

Не менш значущими були ініціативи, спрямовані на переосмислення ролі радянських пам'ятників і меморіальних об'єктів. Хоча масовий демонтаж радянських монументів розгорнувся вже після завершення Революції Гідності, саме у період протестів з'явилися перші випадки спонтанного руйнування пам'ятників Леніну та інших діячів радянського канону [12, с. 36]. Такі акти не були наслідком організованих кампаній; вони стали символічним жестом, який виражав недовіру до влади та відмову від символів, що уособлювали її зв'язок із тоталітарним минулим. Особливо резонансним стало повалення пам'ятника Леніну в Києві у грудні 2013 року, що викликало хвилю подібних дій в інших містах України. Важливо розуміти, що ці події стали не просто емоційною реакцією, а формою протестної комунікації, у межах якої радянські монументи сприймалися як матеріальне втілення ідеології, яка суперечила прагненням протестувальників. Демонтаж пам'ятників став актом символічного звільнення, який засвідчував завершення гегемонії радянського дискурсу у публічному просторі [31].

Вважаємо доцільним, що особливу роль у формуванні символічних практик відіграла діяльність митців, які активно створювали візуальні образи

протесту. У період Революції Гідності з'явилася велика кількість художніх робіт, що апелювали до української історії, духовних традицій, боротьби за свободу. Мозаїки, графіті, плакати, інсталяції формували нову символічну мову, у якій радянські образи були відсутні або висміювалися [67].

Митці використовували народні мотиви, біблійні сюжети, історичні паралелі, надаючи протестному рухові культурну глибину та емоційну спорідненість із попередніми поколіннями. Такий художній простір формував атмосферу солідарності, у межах якої учасники протесту могли ідентифікувати себе як частину спільноти, що відкидає спадок тоталітарної системи.

Окремо слід підкреслити роль мови як елемента символічного відмежування від радянської спадщини. На Майдані українська мова стала провідним засобом спілкування, що позначало відхід від політики двомовності, успадкованої з радянської епохи. Це не означало дискримінації російськомовних громадян – навпаки, у протестах брали участь люди з різних регіонів, і мовне питання не ставало предметом конфлікту. Проте саме поширення української мови як основного засобу комунікації формувало нову культурну норму, що протиставлялася радянській мовній політиці. Лозунги, пісні, звернення та публічні виступи – усе це створювало символічний простір, який був нерозривно пов'язаний із процесами становлення української самоідентифікації [64] (додаток 2.3).

Однією з характерних особливостей протестного руху стала поява народної фольклоризації протестних подій. Пісні, гумор, сатиричні колажі, словесна творчість стали засобами, за допомогою яких громадяни висловлювали своє ставлення до влади та радянської спадщини.

У цих формах творчості радянські образи з'являлися лише в контексті іронії або критики, що підсилювало відчуття їхньої непридатності у сучасному суспільстві. Цей феномен сприяв формуванню культурного бар'єру між українським протестним рухом та радянським каноном, який раніше тривалий час залишався присутнім у повсякденному житті [73].

Важливим аспектом громадських ініціатив стала роль церков і релігійних спільнот. На Майдані була створена міжконфесійна молитовна платформа, яка об'єднувала представників різних релігійних традицій. Релігійний компонент протестів різко контрастував із радянською політикою войовничого атеїзму. Присутність церковних символів, ікон, хрестів створювала простір духовності, у межах якого радянські уявлення про людину як «гвинтик системи» втрачали будь-який сенс. Релігійний аспект протестів підкреслював гідність людської особистості, що суперечило радянському колективістському підходу. Таким чином, Майдан став платформою, де відбувалося символічне відновлення духовності, що також сприяло подоланню радянського культурного спадку. Суттєву роль відіграли й ініціативи зі створення «народних музеїв» на протестних майданчиках. Активісти збирали артефакти, фотографії, плакати, предмети побуту, з яких формували експозиції, спрямовані на збереження історії протесту. Така практика відображала прагнення суспільства документувати власну боротьбу та передавати її наступним поколінням [61].

На відміну від офіційних музейних просторів, які часто залишалися формально залежними від державних структур, народні музеї Майдану ставали проявом живої громадянської ініціативи, що спрямовувала свою діяльність проти радянської моделі контролю над історією. Це був акт проголошення права суспільства на власну пам'ять [15, с. 63].

Одним із найвиразніших символічних актів протестного руху стало масове встановлення барикад, які мали не тільки практичне, а й символічне значення. Барикади протиставляли себе структурі влади, що асоціювалася з вертикальною організацією силових інститутів радянського типу. На Майдані барикада стала символом народного суверенітету, межі, за якою більше не діяла політична логіка авторитарного управління. Сама форма барикад — хаотична, створена з підручних матеріалів, але надзвичайно функціональна — демонструвала творчу здатність суспільства швидко адаптуватися та організовуватися без зовнішнього примусу. Це стало ще одним способом

відмежування від радянського досвіду, у межах якого будь-яка ініціатива могла вважатися загрозою для влади [24]. Під час протестів відбувалося також формування нових ритуалів та традицій, що конструювали альтернативну модель громадянської культури. Спільні молитви, вшанування загиблих, створення «стіни пам'яті», читання віршів, проведення концертів, лекцій, майстер-класів – усе це сприяло перетворенню Майдану на простір колективної творчості та саморозвитку. Кожен такий ритуал містив елемент протиставлення радянському підходу, заснованому на примусових святкуваннях, ідеологічних парадах та обов'язкових комеморативних заходах. На Майдані ритуальність була добровільною, внутрішньо мотивованою, органічною. Це сприяло відновленню людської автономії, що суперечила радянському розумінню публічного життя [4].

Символічний простір Майдану також формувався через постійне звернення до подій української історії, що демонструвало поступовий відхід від радянської історіографії.

Портрети героїв визвольних змагань, цитати з творів класиків української літератури, історичні паралелі з подіями козацької доби або боротьби за незалежність XX століття набували нового змісту. Учасники протестів використовували історичні символи для пояснення власної боротьби, що сприяло створенню наративу, у якому радянське минуле сприймалося як перешкода на шляху до відновлення справжньої історичної тяглості. Таке переосмислення історії стало основою подальшого розвитку декомунізаційних процесів.

Можемо констатувати, що складовою символічного розриву з радянським минулим стала спільна праця волонтерів. На Майдані виникла система волонтерської допомоги, що охоплювала різні аспекти життя протестувальників: забезпечення харчування, одягу, медикаментів, транспорту, інформаційної підтримки. Радянська система не передбачала добровільності як суспільної норми, натомість Майдан утвердив волонтерство як вияв громадянської відповідальності та солідарності. Сам факт існування

такої розгалуженої мережі підтримки доводив, що суспільство здатне діяти без примусу та централізованого управління. Це зміцнювало відчуття розриву з радянською моделлю, у межах якої громадянська ініціатива була обмеженою й підконтрольною [14].

Особливе місце у протестній культурі посідали практики охорони громадського порядку силами самооборони Майдану. На відміну від радянських силових органів, які діяли на засадах вертикального підпорядкування та часто застосовували насильство, самооборона була структурою, що виникала знизу та мала чітку моральну основу [12]. Її учасники розглядали свою діяльність як захист протестувальників від неправомірних дій влади, а не як спосіб примусу. Така форма організації відображала зміну розуміння ролі силових інституцій у суспільстві й закладала підвалини для майбутнього реформування сектору безпеки [14].

Зростання ролі медіа та соціальних мереж у період Революції Гідності також вплинуло на формування символічних практик відмежування від радянської спадщини. Інформаційний простір протестів був максимально відкритим, децентралізованим і різноманітним. На відміну від радянської моделі інформаційної ізоляції та цензури, Майдан став простором вільного обміну інформацією. Люди ділилися новинами, фотографіями, відео, особистими історіями, що створювало ефект колективної присутності та взаємної підтримки. Учасники протесту відчували себе частиною великої інформаційної мережі, що протистояла державній пропаганді та маніпуляціям. Це сприяло формуванню культури медіаграмотності й критичного сприйняття інформації, що згодом відіграло значну роль у боротьбі проти російської пропаганди. Колективна творчість, яка проявлялася у численних культурних акціях, інсталяціях та спонтанних перформансах, стала ще одним елементом символічного розриву з радянським минулим. Учасники протестів створювали сцену для концертів, використовували музику як інструмент мобілізації та емоційної підтримки [7].

Ці практики демонстрували, що культура може бути вільною, відкритою та різноманітною, а не структурованою за зразком радянської культурної політики, орієнтованої на контроль та пропагування стандартизованих цінностей. Таким чином, Майдан створив умови для розвитку культурної творчості, яка стала однією з основ розвитку нового суспільного мислення.

Постреволюційний період після Революції Гідності став етапом глибокої трансформації українського політичного простору, у межах якого відбувалося поступове оформлення державної політики, спрямованої на демонтаж радянських наративів та створення нової системи символічних орієнтирів. Це оформлення не було одномоментним актом, а являло собою складний процес політичного, правового та інституційного характеру, який мав на меті узгодити суспільний запит, що сформувався під час протестів, із практиками державного управління. У суспільстві виникло переконання, що радянська спадщина залишається джерелом структурних та ідеологічних проблем, які впливають на функціонування державних інститутів, і тому її демонтаж є необхідною умовою модернізації країни. Революція Гідності стимулювала появу політичного середовища, у межах якого відбулося усвідомлення, що радянські символи, міфи та практики не лише формують культурний ландшафт, а й мають конкретні наслідки для формування політичної культури, безпеки та міжнародної суб'єктності України. Саме тому у перші роки після революції активізувалися процеси, спрямовані на створення нормативно-правової бази, здатної забезпечити систематичний демонтаж радянських наративів у різних сферах життя [29].

Поштовхом до політичного оформлення декомунізаційних процесів стала зміна влади після протестів, що відкрила можливість для ухвалення рішень, яких не вдавалося реалізувати у попередні десятиліття через політичні компроміси або впливи проросійських сил. Парламент нового скликання, сформований після дострокових виборів, мав достатню підтримку серед депутатів, які поділяли ідею перегляду радянського минулого та посилення національної пам'яті. Політична кон'юнктура сприяла тому, що декомунізація

перестала бути предметом дискусій, обмежених вузькими експертними колами, і набула характеру державного проєкту, який охопив законодавчу, культурну, освітню та адміністративну сфери. Депутати, що підтримували реформаторський напрям, розглядали демонтаж радянських символів як складову процесу відновлення суверенності України, її оновлення та відокремлення від політичних впливів країни-агресора, яка активно намагалася використовувати радянські наративи у власних інтересах.

Одним із вирішальних кроків інституційного оформлення запиту на демонтаж радянських наративів стало ухвалення пакета так званих «декомунізаційних законів» у квітні 2015 року [14, с. 16]. Цей пакет складався з чотирьох законів, які створили нормативну основу для демонтажу символів тоталітарних режимів, відкриття архівів репресивних органів, визнання борців за незалежність України та осуду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів. Законодавчі акти не стали раптовою ініціативою, а були результатом тривалої підготовчої роботи фахівців Українського інституту національної пам'яті, громадських організацій та науковців. Ухвалення цих законів стало відповіддю на суспільний запит, що сформувався у період революції, і дало змогу перетворити символічний протест на комплексну систему правових механізмів. Декомунізаційний пакет законів демонстрував, що державна влада готова підтримати потребу суспільства у переосмисленні минулого та створити інструменти для очищення публічного простору від радянських міфів [2].

Після ухвалення законів почалася масштабна робота над їх реалізацією. Основну роль у цьому процесі відігравав Український інститут національної пам'яті, який отримав повноваження розробляти методичні рекомендації, надавати роз'яснення органам місцевої влади та контролювати виконання законодавчих норм [12].

Інститут став інституційним суб'єктом, відповідальним за формування нової політики пам'яті, що включала інтерпретаційні, наукові, організаційні та комунікаційні аспекти. Його діяльність охоплювала не лише питання

демонтажу пам'ятників та перейменування топонімів, а й створення інформаційних матеріалів, проведення досліджень, організацію публічних заходів, популяризацію історичних знань. У такий спосіб інститут формував концептуальні рамки для державної політики декомунізації, яка спиралася на принципи відкритості, науковості та демократичної участі громадян [51].

На нашу думку, одним із найбільш масштабних напрямів роботи стало перейменування вулиць, населених пунктів, площ, скверів та інших географічних об'єктів, що мали назви, пов'язані з діячами радянського режиму або комуністичною ідеологією. Цей процес охопив тисячі населених пунктів і став безпрецедентним за масштабами в історії незалежної України. Місцеві ради отримали завдання провести інвентаризацію топонімів і ухвалити рішення про перейменування. У разі невиконання цієї вимоги Український інститут національної пам'яті мав право рекомендувати перейменування, а остаточне рішення ухвалював парламент. Декомунізація топонімії зумовила активізацію громадських дискусій, у яких мешканці різних регіонів брали участь у виборі нових назв. Це сприяло демократизації процесу, адже громадяни отримували можливість впливати на формування символічного простору власних міст і сіл, що раніше було недоступним.

Демонтаж пам'ятників Леніну, Кірову, Орджонікідзе, Держинському та іншим постатям став матеріальним втіленням політики декомунізації, оскільки показував, що радянська символіка більше не визначає ідентичність та культурний ландшафт країни [47].

У деяких випадках демонтаж супроводжувався конфліктами, спричиненими протидією проросійських груп або місцевих жителів, які зберігали прихильність до радянського минулого. Попри це, більшість монументів була демонтована законним шляхом у межах рішень місцевих рад або на підставі вимог законодавства.

Процес демонтажу став не лише технічним, а й політичним актом, який сприймався як символічне очищення публічного простору від об'єктів, що

асоціювалися з репресіями, насильством і системною брехнею, характерною для радянського режиму [15].

У межах декомунізаційної політики суттєвою складовою став доступ до архівів радянських спецслужб, зокрема документів КДБ, які тривалий час перебували під контролем державних інституцій і були недоступними для громадськості. Відкриття архівів стало одним із найбільш трансформаційних кроків, що дозволив не лише історикам, а й широкому загалу отримати доступ до матеріалів, які проливали світло на механізми репресій, переслідування, діяльність інформаторів, політичні переслідування та інші аспекти радянської системи [31]. Цей процес сприяв формуванню прозорої культури пам'яті, яка не обмежувалася офіційними інтерпретаціями й дозволяла суспільству самостійно отримувати знання про тоталітарне минуле. Відкриття архівів мало також міжнародне значення, адже демонструвало готовність України долучатися до європейських стандартів роботи з історичними документами тоталітарних режимів [1].

Після ухвалення декомунізаційних законів відбулося зміцнення позицій України на міжнародній арені, оскільки процес перегляду радянського минулого сприймався як підтвердження демократичних прагнень суспільства. Європейські політичні інституції привітали кроки України щодо демонтажу тоталітарних символів, оскільки вони відповідали загальноєвропейським принципам засудження тоталітарних режимів.

Україна стала частиною великої родини країн Центрально-Східної Європи, які після отримання незалежності здійснили подібні процеси: Литви, Латвії, Естонії, Польщі, Чехії, Угорщини та інших держав, які ще у 1990-х роках ухвалили закони про люстрацію, відкриття архівів і заборону комуністичної символіки. Це сприяло зміцненню міжнародного іміджу України як держави, що послідовно рухається у напрямку демократизації та відмови від тоталітарного спадку.

Поступово декомунізація почала охоплювати й освітню сферу. У рамках реформування змісту освіти історичні програми були оновлені з урахуванням

сучасних наукових підходів, а матеріали, що містили радянські інтерпретації подій, були вилучені або замінені новими. Учні та студенти отримали можливість ознайомлюватися з фактами, які раніше замовчувалися або спотворювалися. Це сприяло формуванню нового покоління громадян, здатних критично оцінювати минуле та не піддаватися маніпуляціям, що апелювали до радянських міфів. Університети також розширили дослідницькі напрями, пов'язані з вивченням тоталітарних режимів, політичних репресій та історії національно-визвольного руху. У результаті це сприяло формуванню наукового середовища, здатного створювати якісний історичний дискурс, що протиставлявся радянським інтерпретаціям [15].

У постреволюційний період активізувалися культурні ініціативи, метою яких було формування нової культурної пам'яті. Митці, режисери, письменники, фотографи почали створювати твори, присвячені як подіям Революції Гідності, так і осмисленню радянського минулого. Кінематографічні проєкти, документальні фільми, театральні постановки, мистецькі інсталяції сприяли появі нового візуального та емоційного образу минулого [9]. Художні твори стали засобом, через який суспільство могло пережити і переосмислити радянську добу, звільнитися від психологічної залежності від неї та інтегрувати досвід минулого у нову систему цінностей. Через мистецтво формувалася гуманістична перспектива історії, яка протиставлялася радянському пропагандистському підходу [30].

Особливу роль відіграв і медійний аспект. Після Революції Гідності в Україні була здійснена реформа суспільного мовлення, яка створила підґрунтя для формування незалежних медіа, здатних протидіяти радянським інформаційним шаблонам.

Новини, аналітика, освітні програми, документальні цикли про історію стали інструментами, за допомогою яких суспільство отримувало доступ до достовірної інформації. Медіа відігравали роль інституцій, які не тільки відображали процес декомунізації, а й активно сприяли її популяризації.

Однією з найпомітніших змін стала трансформація ставлення до героїв національної історії. Постреволюційний період супроводжувався переоцінкою ролі діячів, які боролися за незалежність України у різні періоди. Постаті, які раніше замовчувалися або зображувалися через радянські схеми, отримали новий статус у суспільній свідомості. Це вплинуло на формування пантеону національних героїв, який базувався на принципах свободи, гідності та опору тоталітаризму. Така зміна зміцнила інституційний фундамент для формування альтернативи радянським історичним наративам і сприяла консолідації суспільства навколо демократичних ідеалів [31].

Період Революції Гідності позначився стрімким прискоренням декомунізаційних практик, що проявилось в зміні суспільних пріоритетів, зростанні ролі ініціативних груп та формуванні нової політики пам'яті. У цей час трансформація символічного простору набула масового і публічного характеру, що заклало основу для ухвалення законів про декомунізацію. Аналіз показав, що активізація мала як ціннісний, так і політичний вимір, оскільки суспільні зміни стимулювали перегляд ставлення до радянської спадщини, формуючи нову ідентифікаційну рамку.

Одним із ключових чинників інтенсифікації та якісної трансформації декомунізаційних процесів в Україні стала сучасна російсько-українська війна. Якщо на попередніх етапах (особливо у 1991–2013 рр.) декомунізація мала переважно фрагментарний і дискусійний характер, то після 2014 року, а особливо з початком повномасштабного вторгнення у 2022 р., вона набула системного, державницького та безпекового виміру. Передусім війна актуалізувала питання історичної пам'яті як елементу національної безпеки. Радянська символіка, топоніміка та імперські наративи почали розглядатися не лише як спадок тоталітарного минулого, а й як інструменти гібридного впливу та ідеологічного обґрунтування російської агресії. Це зумовило посилення державної політики демонтажу радянських символів, перейменування населених пунктів і вулиць, а також переосмислення публічного простору.

У сучасних наукових дослідженнях наголошується, що повномасштабна війна спричинила переосмислення радянської спадщини як елемента інформаційної та ідеологічної загрози, що впливає на формування національної ідентичності та публічного простору України [77; 78]. Зокрема, дослідники підкреслюють, що в умовах війни декомунізація та дерусифікація публічного простору набувають значення складової політики національної безпеки, оскільки символічні маркери радянського минулого розглядаються як частина російського імперського нарративу та інструменту гібридного впливу.

Крім того, війна сприяла консолідації суспільства навколо ідеї національної ідентичності, що підвищило суспільну підтримку декомунізаційних заходів. Те, що раніше могло викликати дискусії або спротив у частині громад, у воєнний період значною мірою набуло ознак суспільного консенсусу.

Важливим є й те, що російсько-українська війна посилила переосмислення історичного дискурсу загалом: декомунізація почала розглядатися як складова ширшого процесу деколонізації українського простору, спрямованого на подолання імперських та радянських інтерпретацій історії.

Таким чином, період Революції Гідності позначився стрімким прискоренням декомунізаційних практик, що проявилось в зміні суспільних пріоритетів, зростанні ролі ініціативних груп та формуванні нової політики пам'яті. У цей час трансформація символічного простору набула масового і публічного характеру, що заклало основу для ухвалення законів про декомунізацію. Аналіз показав, що активізація мала як ціннісний, так і політичний вимір, оскільки суспільні зміни стимулювали перегляд ставлення до радянської спадщини, формуючи нову ідентифікаційну рамку. Ще одним потужним каталізатором декомунізаційних процесів стала російсько-українська війна, що вплинула на їх законодавче та інституційне оформлення, а також на суспільне сприйняття та темпи реалізації політики пам'яті в Україні.

РОЗДІЛ 3. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

3.1 Формування нормативно-правових засад декомунізації (1991–2013 рр.)

Нормативно-правові засади впровадження декомунізаційної політики в Україні формувалися поступово, у відповідь на глибинні суспільні трансформації та зміну уявлень про роль радянського минулого в процесах державотворення.

Після відновлення незалежності перед політичними інститутами постало завдання створення власної системи ціннісних орієнтирів, здатних утвердити автономну модель української ідентичності.

Певний час нормативна база не містила комплексних рішень, спрямованих на інституційне впорядкування сфери пам'яті, проте в різні роки ухвалювалися окремі документи, що стосувалися увічнення історичних постатей, використання державних символів або охорони культурної спадщини. Ці тексти не формували єдиної концепції, але відображали ранні спроби поступово відмежуватися від імперсько-радянських інтерпретацій історії.

Уже наприкінці 1990-х і на початку 2000-х років з'явилися перші урядові рішення, спрямовані на регламентацію діяльності архівів та розсекречення частини фондів, що створювало підґрунтя для пізнішого системного нормативного оформлення декомунізаційних процесів. Водночас суспільна дискусія залишалася неоднорідною, що впливало на темп формування правових механізмів у цій сфері [70, с. 103].

Після 2004 року зросла кількість документів, що регулювали доступ до архівів колишніх радянських спецслужб, а також окреслювали статус учасників визвольних рухів. Поява таких актів свідчила про посилення державного інтересу до переосмислення історичного наративу та поступове перенесення акценту з політичної кон'юнктури на нормативне закріплення

підходів у сфері пам'яті. У цей період формувалася адміністративна інфраструктура, здатна підтримати перехід від фрагментарних рішень до послідовної політики. Попри те, що низка документів мала декларативний характер і не завжди супроводжувалася реальними інструментами реалізації, вони визначали вектор майбутніх змін. Особливе значення мало унормування діяльності архівних установ, оскільки саме архіви ставали одним із фундаментальних ресурсів для критичного осмислення радянського минулого та формування нових дослідницьких підходів. Поступова зміна статусу інформації, що зберігалася в архівах, відкривала соціуму можливість створювати альтернативні інтерпретації історичних подій, що пізніше стане суттєвим елементом широкомасштабної декомунізації [58].

Після проголошення незалежності України одним із перших кроків у сфері трансформації політичної системи стало обмеження діяльності Комуністичної партії, яка асоціювалася з тоталітарною практикою радянського періоду. У серпні 1991 року Президія Верховної Ради України ухвалила рішення про тимчасове припинення діяльності Компартії України, що стало реакцією на її підтримку серпневого путчу в СРСР. Невдовзі було прийнято рішення про повну заборону її діяльності, а майно партійних структур передано у державну власність. Ці дії заклали підґрунтя для подальшого правового регулювання діяльності політичних партій у незалежній державі.

У подальші роки нормативна база поступово уточнювала правовий статус політичних організацій та їх відповідність принципам демократичного устрою. Важливим етапом стало прийняття Конституції України 1996 року, яка закріпила принципи політичного плюралізму, але водночас встановила заборону діяльності політичних сил, спрямованих на ліквідацію незалежності держави чи порушення її суверенітету. У цьому контексті ідеологічні засади комуністичної партії почали розглядатися крізь призму їх відповідності демократичним цінностям. Значний розвиток правового регулювання відбувся після ухвалення Закону України «Про політичні партії в Україні» (2001), який визначив вимоги до створення, діяльності та фінансування партій. Цей

документ передбачав можливість заборони партій через суд у разі порушення Конституції, що стало юридичним інструментом контролю за політичними структурами, у тому числі такими, що могли відтворювати елементи тоталітарної ідеології.

Остаточне правове оформлення заборони комуністичної ідеології відбулося значно пізніше, однак ще до 2014 року було сформовано низку підзаконних актів і судових практик, що обмежували використання радянської символіки в окремих сферах. Також здійснювалися спроби нормативного врегулювання питань історичної пам'яті, зокрема через акти, спрямовані на вшанування жертв політичних репресій і Голодомору.

3.2. Законодавче забезпечення декомунізаційних процесів в Україні після 2014 року

Події Революції Гідності та початок російської агресії радикально змінили контекст формування нормативної бази. Виник суспільний запит на повне демонтування структур і символів, пов'язаних із радянською ідентичністю, яка сприймалася як інструмент зовнішнього впливу й політичної залежності [62].

У відповідь на нові реалії 2015 року Верховна Рада ухвалила пакет законів, що інституційно визначив сучасну модель декомунізації. Ці акти охоплювали різні сфери – від переосмислення історичного минулого до заборони пропаганди тоталітарних режимів і відкриття архівів (додаток 3.1).

Зокрема, закон про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного режимів і заборону їхньої символіки встановив чіткі правові рамки та регуляторні механізми, які зобов'язували органи місцевого самоврядування замінити назви географічних об'єктів, що містили відсилки до радянського політичного пантеону. Саме цей документ став основою для створення юридично зрозумілої моделі демонтажу монументів,

перейменування населених пунктів і вулиць, а також вилучення з публічного простору символів, що уособлювали радянський ідеологічний спадок.

Другий закон у пакеті стосувався відкриття архівів радянських органів державної безпеки. Він створив передумови для формування нового підходу до джерельної бази та забезпечив дослідницькі інституції інструментами доступу до інформації, яка десятиліттями була недоступною. Одним з наслідків стала зміна самої структури історичних студій, що набула можливості спиратися на неопосередковані матеріали. Така відкрита модель архівної політики була важливою складовою інституційної декомунізації, оскільки усувала бар'єри, що утримували суспільство в межах радянських міфів і фрагментарних уявлень. Завдяки цьому з'явилися умови для вироблення нових історіографічних підходів і глибших суспільних дискусій, які впливали на характер нормативної політики у сфері пам'яті [23].

Третій закон визначав державну політику щодо визнання учасників боротьби за незалежність України у XX столітті. Нормативне закріплення статусу діячів визвольних рухів слугувало важливим кроком у напрямку формування нового пантеону національної пам'яті, який поступово витісняв радянські символи та наративи [9]. У цьому документі державні інституції отримали юридичне зобов'язання надавати належні гарантії соціального захисту та увічнення пам'яті про осіб, що здійснювали опір тоталітарному режимові. Десятиліттями радянська історична політика маргіналізувала такі постаті, а їхня реабілітація стала суттєвим елементом нової нормативної структури. Закріплення їхнього статусу в законі створювало додатковий інструмент для удосконалення політики пам'яті в адміністративній і освітній сферах, а також формувало підґрунтя для нових громадських ініціатив [15].

Четвертий закон визначав концептуальні засади державної політики пам'яті щодо переміщених осіб і жертв тоталітарних репресій. Він виступав нормативним механізмом для реабілітації груп населення, чия історія залишалася замовчуваною. Документ мав на меті не лише відзначити трагедії

минулого, але й створити юридичні підстави для відшкодування моральної шкоди та визнання порушених прав.

Після подій Революції Гідності 2013–2014 років в Україні відбулося суттєве переосмислення державної політики пам'яті та ставлення до радянської спадщини. У відповідь на суспільний запит щодо демонтажу символів тоталітарного минулого Верховна Рада України 9 квітня 2015 року ухвалила пакет законів, який визначив сучасну модель декомунізації. Ці законодавчі акти стали основою для системного реформування символічного простору та історичної політики держави.

Ключовим серед них став Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Він встановив чіткі правові обмеження щодо використання символіки тоталітарних режимів і передбачив механізми її усунення з публічного простору. На його основі було здійснено масштабні перейменування населених пунктів, вулиць і демонтаж пам'ятників, що символізували радянську ідеологію.

Наступним документом став Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років». Він відкрив доступ до архівних матеріалів, що раніше були засекречені, і створив умови для переосмислення історичних подій на основі достовірних джерел. Це сприяло розвитку наукових досліджень і формуванню нових підходів до вивчення історії тоталітарного періоду. Також було прийнято Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті», який закріпив державне визнання учасників визвольних рухів. Цей акт сприяв формуванню нового національного наративу та зміцненню історичної ідентичності, орієнтованої на боротьбу за державність.

3.3. Механізми реалізації та інституційне підґрунтя декомунізації

У межах декомунізації цей акт розширював спектр державних обов'язків щодо громадян, чиї долі були травмовані тоталітарною системою. Разом із тим він органічно вписувався у ширший нормативний контекст, що передбачав розбудову демократичної, інклюзивної моделі взаємодії держави з громадянами. Елементом правового забезпечення декомунізації стали підзаконні акти, що регулювали процедури демонтажу символів та перейменування топонімів. Вони визначали порядок проведення експертних консультацій, взаємодію місцевих рад із центральними органами влади, правила складання переліків об'єктів для демонтажу та строки виконання рішень. Завдяки цьому процес набував системності й передбачуваності. Показовим стало унормування дій органів місцевого самоврядування, які отримували чіткі юридичні інструкції для ухвалення рішень. Правове середовище ставало дедалі структурованішим, що дозволяло уникати хаотичності у впровадженні декомунізаційних заходів [30].

Іншим напрямом нормативного унормування стала робота Міністерства юстиції та центральних органів виконавчої влади, що відповідали за збереження архівів, музейні фонди та охорону культурної спадщини. Наприклад, накази, подібні до документа, що змінював правила роботи архівних установ у контексті декомунізації, створювали юридичний режим, де архіви переходили від моделі закритості до моделі відкритості. Вони зобов'язували установи впорядковувати описи, забезпечувати доступ дослідників до документів, а також розробляти механізми оцифрування матеріалів [22].

Такі рішення мали прямий вплив на здатність суспільства засвоювати нові інтерпретації минулого, адже відкривали фактичний матеріал, що дозволяв будувати альтернативний наратив. Доступність архівів ставала інституційним інструментом декомунізації, оскільки позбавляла державу

монополії на тлумачення минулого та сприяла формуванню критично мислячої спільноти.

Поступове формування законодавчої бази супроводжувалося розбудовою спеціалізованих інституцій. Серед них ключову роль відіграв Український інститут національної пам'яті, який отримав державні повноваження щодо координації політики пам'яті та надання рекомендацій органам влади.

Інституційне посилення цієї структури було частиною ширшого процесу впорядкування нормативної сфери. Інститут здійснював експертизи, надавав висновки щодо доцільності перейменувань, брав участь у розробці законопроектів і виконував інформаційно-просвітницьку функцію. Його діяльність поступово трансформувалася в інструмент узгодження дій різних рівнів державного управління, що дозволяло будувати єдину політику [12].

Поряд із цим законодавча база у сфері декомунізації передбачала розвиток міжнародного співробітництва. У низці актів наголошувалося на важливості гармонізації українського законодавства з європейськими практиками, що було актуальним у контексті інтеграційних процесів. Досвід Польщі, Литви, Чехії та інших держав, які раніше пройшли шлях демонтажу тоталітарної спадщини, використовувався при формуванні правових механізмів в Україні. Саме тому законодавці орієнтувалися на європейські норми щодо доступу до архівів і обмеження пропаганди тоталітарних режимів [9, с. 5].

Аналіз законодавчого виміру декомунізації показав, що правові механізми стали основою для системного впровадження трансформаційної політики, забезпечивши узгодженість рішень у сфері символічного простору, публічних практик та архівного управління. Прийняття пакету законів 2015 року визначило межі допустимого використання тоталітарної символіки, окреслило процедури очищення простору та надало органам місцевого самоврядування інструменти для реалізації політики пам'яті на місцевому рівні. Нормативна база сприяла формуванню правових стандартів реагування

на спадщину радянського періоду й забезпечила інтеграцію декомунізаційних рішень у ширший контекст демократичних реформ, водночас висвітливши складність взаємодії між юридичними моделями та суспільними очікуваннями.

РОЗДІЛ 4. РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ ТА ЇЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ Й КУЛЬТУРНІ НАСЛІДКИ

4.1 Демонтаж символів радянського тоталітарного режиму в публічному просторі

Очищення від залишків радянщини стало складовою структурного перегляду символічного простору України, у якому протягом десятиліть закріплювалися форми колективної пам'яті, пов'язані з імперськими та тоталітарними моделями минулого. Після здобуття незалежності ці сліди залишалися видимими у назвах вулиць, пам'ятниках, елементах архітектури, ритуалах ушанування, музейних експозиціях та практиках організації простору міст і сіл (додаток 4.1).

Тому очищення від радянських нашарувань передбачало не лише демонтаж матеріальних артефактів, а й поступове зниження їхнього впливу на формування уявлень про історію, що тривалий час відтворювали схеми минулої доби. У цьому процесі поєднувалися правові рішення, адміністративні механізми, громадська ініціатива та наукова експертиза, що створювали умови для реконструкції простору на основі нових орієнтирів, узгоджених із сучасними потребами суспільства та держави.

Одним із аспектів очищення стало переосмислення урбанонімії, у якій радянські назви вулиць і площ формували певну модель історичного ландшафту, зосереджену на постатях і подіях, що втратили своє місце в українському наративі [16, с. 16].

Процес перейменування відображав прагнення подолати символічну інерцію і створити новий простір, що відповідає культурним і політичним трансформаціям. Зміна урбанонімії вимагала детальної аналітичної роботи, що включала дослідження джерел, консультативні висновки істориків, оцінку громадської реакції та відповідність законодавству. У багатьох громадах ця діяльність супроводжувалася активними обговореннями, у яких формувалася

консенсус щодо того, які імена та події варто залишити у спільній пам'яті, а які втратили актуальність. Поступове оновлення назв ставало формою переоцінки минулого, у якій поєднувалися інтереси місцевих спільнот та державна політика символічних трансформацій [55].

Демонтаж пам'ятників радянським діячам також набув системного характеру й охопив широкий простір від великих міст до невеликих населених пунктів. Цей процес супроводжувався дискусіями, оскільки пам'ятники тривалий час залишалися елементами публічного простору, з якими частина населення пов'язувала власні біографічні спогади. Водночас у них вбачали засіб продовження ідеологічних наративів, що суперечили сучасному розумінню історичної справедливості та переосмисленню тоталітарного минулого [29].

Видалення монументів вимагало юридичного обґрунтування, визначення культурної цінності, консультацій із фахівцями та рішень місцевих органів влади. Деякі пам'ятники переміщували до музеїв під відкритим небом або спеціальних локацій, де вони втрачали роль символів панівної ідеології, натомість ставали об'єктами критичного осмислення. Таким чином створювалися можливості для раціонального ставлення до радянських артефактів, що відділяло історичне значення від ідеологічного навантаження.

Не менш вагомим напрямом очищення стало впорядкування архівних фондів, у яких містилися матеріали радянських установ, що відображали діяльність репресивних механізмів, адміністративні процедури, пропагандистські матеріали та інша документація, яка формувала образ держави у свідомості громадян [27]. Відкриття доступу до архівів створювало умови для глибшого розуміння логіки функціонування тоталітарної системи та дозволяло сформулювати нові підходи до інтерпретації минулого. Процес очищення передбачав не видалення документів, а перегляд їхнього статусу, реорганізацію доступу, створення електронних баз та проведення досліджень, що дозволяли виявити досі невідомі аспекти радянського життя [51]. Завдяки цьому відбувалося поступове переосмислення ролі архівів як інструменту

управління пам'яттю, який у радянські часи був обмежений та закритий для широкої аудиторії. Тепер архівні матеріали ставали ресурсом формування критичного погляду на минуле та усвідомлення масштабів репресивної діяльності [12].

Очищення від радянських ідеологем передбачало також перегляд освітнього змісту, який у попередні десятиліття зберігав елементи радянської схеми інтерпретації історії та суспільних процесів. Модифікація навчальних програм, оновлення підручників, поява нових методичних рекомендацій сприяли формуванню більш структурованого погляду на минуле, що враховував нові джерела, сучасні підходи та концепції.

Освітні реформи мали не лише навчальну мету, а й культурну, оскільки вони змінювали спосіб передачі історичних знань між поколіннями. Включення тем, раніше замовчуваних або маргіналізованих, сприяло відновленню історичної справедливості та відкривало нові можливості для аналізу досвіду суспільства у XX столітті [62].

Очищення публічного простору від радянських елементів охоплювало також перегляд функціонування культурних інституцій, музеїв, бібліотек, центрів творчості, які в минулому були включені у структуру державної пропаганди.

Переосмислення їхнього змісту вимагало адаптації експозицій, оновлення фондів, створення нових форм подачі інформації та реконструкції тем, які раніше інтерпретувалися однобоко. У результаті музеї та культурні центри ставали не лише місцем демонстрації матеріальних артефактів, а й простором діалогу щодо різних моделей пам'яті, зіставлення індивідуальних і колективних досвідів та розвитку здатності суспільства до критичного мислення. Поступовий відхід від радянських сюжетів у культурній політиці стимулював появу нових дослідницьких тем та інституційних практик.

Формування нового символічного простору передбачало також запровадження сучасної комеморативної політики, у межах якої вшановувалися події та постаті, пов'язані з українською державністю,

боротьбою за незалежність, розвитком науки, культури та інших сфер суспільного життя. У цьому контексті очищення від радянських символів було не лише актом видалення, а й процесом заповнення простору новими формами пам'яті, що відповідали сучасному баченню історії [15]. Поява меморіальних знаків, нових назв вулиць, створення місць пам'яті та організація відповідних заходів сприяли зміцненню культурної тяглості та виробленню спільних ціннісних орієнтирів.

Окремого значення набував аспект суспільного діалогу, який супроводжував очищення публічного простору. Процес декомунізації стимулював активні обговорення, у яких брали участь різні групи населення, експерти, представники громадських організацій, органи місцевої влади та державні інституції. Цей діалог сприяв виробленню механізмів узгодження інтересів і зменшенню напруги, що могла виникати у зв'язку з різними інтерпретаціями минулого. Поступово формувався дискурс, у межах якого суспільство здобувало здатність аналізувати радянську добу як елемент своєї історії, але без некритичного відтворення старих схем та ідеологем [35].

Розгляд процесів демонтажу пам'ятників, перейменування урбанонімів та оновлення символічного середовища виявив масштабність інституційних і громадських зусиль, спрямованих на усунення радянських маркерів. Ці заходи сприяли переорієнтації простору на нові смисли, відображаючи прагнення до розриву з тоталітарним минулим та впорядкування історичної пам'яті. Аналіз показує, що очищення простору не обмежувалося технічними процедурами, а включало складну взаємодію правових механізмів, локальної політики та громадських ініціатив.

4.2 Ціннісно-ідеологічний вимір політики декомунізації

Цілісно-ідеологічний компонент декомунізаційної політики формувався як складне поєднання нормативних рішень, суспільних трансформацій та

зміни уявлень про історичну спадщину, що протягом багатьох десятиліть визначала структуру публічної та приватної пам'яті.

Радянська система створила розгалужену мережу символів, міфів, офіційних наративів та культурних кодів, які підтримували уявлення про легітимність тоталітарного режиму і формували колективні образи минулого. Тому декомунізація вимагала не лише демонтажу матеріальних артефактів і корекції нормативної бази, а й реконструкції самої логіки сприйняття історії, переоцінки ціннісних засад політичної культури та перегляду способів організації комеморативних практик. У цьому процесі поєднувалися інституційні механізми, громадська ініціатива, експертне знання та досвід суспільних дискусій щодо того, як саме слід осмислювати радянську добу, яку роль вона відіграла у становленні сучасної України та яким чином її репрезентація впливає на ідентичність громадян [65].

Одним із базових напрямів цілісно-ідеологічної переорієнтації стало переосмислення концепту історичної пам'яті, у якому відбувався перехід від радянських схем інтерпретації до підходів, що враховували багатозаровість українського досвіду.

У радянські часи історичний наратив виконував функцію конструювання образу держави як єдиного носія істини, від якого не дозволялося відхилятися. Після проголошення незалежності зберігалася інерція цих наративів, зокрема через їхню присутність у шкільних програмах, музейних експозиціях, академічних працях та масовій культурі.

Тому ідеологічний вимір декомунізаційної політики полягав у створенні умов для плюралізації підходів до минулого, у формуванні здатності критично оцінювати джерела та розмежовувати фактичний зміст історичних подій і їхнє ідеологічне трактування. Це сприяло встановленню нових рамок інтерпретації, які давали змогу перейти від монолітної радянської конструкції історії до багатовимірного бачення минулого [49].

Формування нового змісту символічного простору відіграло провідну роль у становленні ідеологічної складової декомунізаційної політики.

Публічний простір міст та сіл тривалий час залишався насиченим образами радянських діячів, сюжетами революційної боротьби та символами, що підкреслювали зверхність тоталітарної системи. Ці елементи мали вплив на формування настанов громадян, оскільки кожен із них закріплював певну модель історичної свідомості [61]. Видалення, переосмислення або переміщення цих символів ставало способом збалансувати інформаційний та культурний простір, у якому суспільство формулювало власні уявлення про минуле. Поступово на місці радянських знаків з'являлися нові елементи, що відображали актуальні події української історії, постаті, пов'язані з державотворенням, науковими досягненнями, культурними процесами та боротьбою за незалежність. Така трансформація здійснювалася не лише через механічне оновлення назв чи демонтаж пам'ятників, а й через зміни у формах комеморації, що охоплювали освітні програми, музейні практики та громадські ініціативи [33].

Освітній компонент відігравав вагомий роль у закріпленні ідеологічної переорієнтації. Упродовж багатьох років шкільні курси історії містили сюжети, сформовані під впливом радянських підручників, що пропонували однобокий погляд на складні події минулого. Декомунізаційна політика стимулювала перегляд змісту освіти, що передбачав оновлення підручників, впровадження нових тем та акцентів, розширення джерельної бази та підготовку викладачів до роботи з новими підходами.

Це сприяло появі простору для критичного мислення, у якому школярі й студенти могли не лише запам'ятовувати факти, а й аналізувати, порівнювати та інтерпретувати події з різних перспектив. Освіта поступово ставала не інструментом відтворення попередніх ідеологічних схем, а засобом формування відповідальних громадян, здатних розуміти взаємозв'язок між минулим і сучасним. Таке переосмислення освітньої політики було тісно пов'язане з інституційною діяльністю держави, яка створювала умови для впровадження нових стандартів навчання [12, с. 37].

Комеморативні практики також зазнали змін у межах ідеологічної трансформації. У радянські часи календар пам'ятних дат був структурований таким чином, щоб підтримувати певну систему цінностей і формувати лояльність до влади.

У пострадянській Україні цей календар почав змінюватися, що відображалось у перегляді пам'ятних днів, створенні нових традицій та розвитку сучасних ритуалів ушанування. Ці зміни були відповіддю на суспільні запити, пов'язані з потребою розповісти власну історію та надати голос темам, що раніше маргіналізувалися або замовчувалися. Таким чином виникали нові форми колективного вшанування, зорієнтовані на осмислення боротьби за незалежність, масштабів репресій, трагедій XX століття та внеску різних спільнот у розвиток держави. Цей процес сприяв формуванню нових символічних опор, на яких ґрунтувалася національна ідентичність.

Ідеологічний компонент декомунізаційної політики охоплював також роботу з медійним простором, у якому радянські стереотипи продовжували відтворюватися через телепрограми, художні фільми, літературу та інші продукти культурної індустрії. Держава та громадські організації поступово впроваджували механізми, що сприяли появі альтернативного медійного контенту, зорієнтованого на критичне осмислення радянської доби та формування сучасних моделей мислення [27]. Підтримка документалістики, історичних досліджень, інтерактивних проєктів, цифрових платформ та освітніх ініціатив сприяла розвитку публічного дискурсу, у якому різні групи населення могли переосмислювати своє ставлення до минулого. Водночас це формувало простір для діалогу між державними інституціями, науковцями, митцями та громадянами, що дозволяло уникати конфліктів між офіційною політикою і суспільними очікуваннями [22].

Особливу роль у формуванні ідеологічного виміру декомунізації відігравала діяльність інституцій, відповідальних за дослідження та популяризацію історичної пам'яті. Вони забезпечували науковий супровід процесів, пов'язаних із демонтажем символів, розробкою методичних

матеріалів, проведенням експертиз та створенням рекомендацій для органів місцевої влади.

Їхня робота сприяла виробленню єдиних підходів до інтерпретації радянської спадщини, що дозволяло уникати хаотичності у прийнятті рішень і забезпечувати чіткість у реалізації політики. Наукові дослідження, публічні лекції, конференції, тематичні виставки та аналітичні звіти формували середовище, у якому різні уявлення про радянський період могли бути обговорені та співвіднесені з сучасними потребами суспільства.

Ідеологічна складова декомунізаційної політики включала також аналіз колективної пам'яті, що зберігала сліди попередніх історичних практик та впливала на спосіб мислення різних поколінь [35]. У цьому контексті постала потреба розуміти, як формувалися радянські уявлення про історію, яким чином вони відтворювалися у сімейних наративах, локальних спільнотах, професійних колективах та регіональних традиціях. Робота з такими уявленнями вимагала делікатних підходів, що дозволяли поєднати історичні факти, психологічні механізми та соціологічні дослідження. Декомунізація не передбачала руйнування пам'яті, а натомість мала на меті створення умов для її критичного аналізу. У цьому процесі взаємодіяли інструменти культурної політики, наукові методи та досвід міжпоколіннього діалогу, що давало змогу поступово змінювати усталені уявлення про минуле [49].

Дослідження ціннісно-ідеологічної складової засвідчило, що декомунізація функціонує не лише як правовий чи адміністративний процес, а й як інструмент формування нової моделі колективної пам'яті. Через символічні трансформації, освітні практики та публічні наративи вибудовується система уявлень про минуле, яка формує ідентифікаційний простір суспільства. Переосмислення радянського спадку сприяє утвердженню нових ідейних орієнтирів, що впливають на суспільні інтерпретації історії та сучасні політичні сенси.

4.3 Суспільно-політичні та культурні наслідки декомунізації в Україні

Наслідки декомунізації проявляються у кількох взаємопов'язаних сферах, що охоплюють трансформацію публічного простору, зміни в колективній пам'яті, переорієнтацію ідентифікаційних моделей та формування нових підходів до осмислення минулого. Ці процеси не зводяться до демонтажу символів або перейменування топонімів, оскільки вплив декомунізації зачіпає глибші рівні суспільного життя, формуючи нові соціокультурні рамки та відкриваючи можливості для переосмислення історичного досвіду. Одним із найбільш видимих результатів стало оновлення міського середовища, у якому зникли радянські монументи, назви вулиць і площ, що в минулому слугували інструментами формування певного бачення історії. На їхньому місці з'явилися нові елементи символічного простору, зорієнтовані на події та постаті, що мають інше змістове наповнення й відображають сучасні уявлення про розвиток держави. У результаті змінився характер сприйняття міста як простору ідентичності, у якому символи перестали підтримувати радянську інтерпретацію минулого, а натомість сприяли формуванню нових смислових акцентів [15, с.63].

Зміни в архітектурному й топонімічному середовищі супроводжувалися трансформаціями у сфері культурної пам'яті. Декомунізація створила передумови для переоцінки історичних подій та переорієнтації суспільного погляду на роль тоталітарного періоду. Це відобразилося у зростанні уваги до тем, які раніше замовчувалися або подавалися в узгодженому з радянськими схемами форматі [22].

Зокрема, новий підхід дав можливість краще усвідомити масштаби репресій, механізми функціонування каральної системи, вплив ідеологічних конструкцій на життя людей та суперечності між офіційною пропагандою і реальними історичними процесами. Таке переосмислення сприяло появі критичного погляду на минуле, у межах якого суспільство могло відмовлятися від стереотипів і створювати нові моделі інтерпретації, засновані на

дослідженнях, відкритих архівних джерелах та сучасних підходах до історичної науки [28].

Одним із наслідків декомунізації став розвиток інтересу до локальної історії. Оскільки процес перейменування вулиць, реконструкції пам'ятних місць та перегляду музейних експозицій вимагав участі та обговорень на місцевому рівні, громади отримали можливість активніше долучатися до формування власного символічного простору. Це створило умови для відродження локальної пам'яті, дослідження регіональних особливостей та включення місцевих сюжетів у загальнонаціональний історичний контекст.

У багатьох громадах це призвело до появи нових ініціатив, спрямованих на збереження матеріальної спадщини, вшанування діячів місцевого значення, розвиток краєзнавчих програм та включення громадян у процес ухвалення рішень [61]. Такий підхід сприяв формуванню більш стійкого зв'язку між громадянами та місцем їхнього проживання, розширював можливості для розвитку культурної інфраструктури та зміцнював соціальну взаємодію. Декомунізація вплинула і на освітню сферу, у якій відбулася модернізація змісту навчальних програм [57]. Розширення тем, пов'язаних із ХХ століттям, перегляд підходів до викладання, вилучення радянських ідеологем та включення нових джерел сприяли формуванню іншого погляду на історію. Учні та студенти отримали змогу аналізувати історичні процеси з різних перспектив, оцінювати взаємозв'язки між подіями та вивчати раніше недоступні або замовчувані матеріали. Це забезпечило розвиток критичного мислення, здатності співвідносити історичні події з сучасними викликами та розуміти механізми, що впливали на формування політичної культури. За таких умов освіта перестала бути інструментом відтворення стереотипів і натомість стала засобом переосмислення минулого та створення нової системи ціннісних орієнтирів [42].

У правовій сфері декомунізація спричинила розвиток нормативних механізмів, що визначали межі допустимого використання символів тоталітарних режимів. Прийняття відповідних законів створило інституційні

передумови для впорядкування публічного простору, забезпечення прозорості процесів та формування правової відповідальності за порушення встановлених норм. Це сприяло зміцненню принципів демократичного врядування та підвищенню ролі правових інструментів у регулюванні суспільних відносин. Водночас правові рамки забезпечили певну стабільність у реалізації декомунізаційних процесів, що дозволило уникати хаотичних або суперечливих рішень та надало можливість діяти у межах узгоджених правил.

Вплив декомунізації позначився і на міжнародному вимірі. Україна почала сприйматися як держава, що здійснює структурний перегляд минулого та розриває із символічними формами радянської присутності.

Це сприяло зміцненню партнерських відносин з країнами Центрально-Східної Європи, які мали подібний досвід і розглядали декомунізацію як механізм утвердження демократичної моделі розвитку. На міжнародному рівні такі кроки також розглядалися як складова переосмислення тоталітарних практик та впровадження сучасних стандартів у сферах пам'яттєвої політики, прав людини та суспільного діалогу [16, с. 19–21].

Соціально-психологічні наслідки декомунізації проявлялися у поступовому зниженні впливу радянських стереотипів, що були глибоко вкорінені у свідомості різних поколінь [24].

Публічна дискусія щодо ролі радянської спадщини створила умови для розвитку критичного мислення, формування здатності протистояти пропагандистським впливам та розуміння природи тоталітарних систем. Водночас у суспільстві зростала готовність до діалогу про непрості сторінки минулого, що сприяло подоланню конфліктів між різними групами та формувало спільний гуманітарний простір [35].

Аналіз наслідків декомунізації показав, що її результати охоплюють правовий, культурний, символічний та політичний виміри, проявляючись у зміні структури міського простору, трансформації суспільних уявлень та зростанні уваги до проблеми історичної відповідальності. Декомунізаційні практики сприяли появі нових форм переосмислення минулого та окреслили

вектори модернізації політики пам'яті. У взаємодії локальних ініціатив і державних рішень сформувалася багатокомпонентна система впливів, що продовжує визначати характер суспільних дискусій щодо радянської спадщини.

РОЗДІЛ 5. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ (1991–2024 РР.)

Особливе значення у процесі вивчення теми декомунізації в Україні має формування історичної свідомості учнів через усвідомлення складності політики пам'яті та її ролі в державотворчих процесах. Декомунізація є не лише сукупністю законодавчих, адміністративних чи символічних заходів, а й важливим суспільним явищем, що пов'язане з переосмисленням історичного минулого, подоланням наслідків тоталітарного режиму та утвердженням демократичних цінностей. Саме тому вивчення цієї теми у шкільному курсі історії України повинно сприяти не лише засвоєнню фактологічного матеріалу, але й формуванню в учнів здатності аналізувати суперечливі історичні процеси, розуміти багатогранність історичних інтерпретацій та оцінювати їхній вплив на сучасне суспільство.

Зазначимо, що питання декомунізації аналізується, насамперед, у курсі історії України 11 класу під час розгляду тем «Україна в умовах незалежності», «Суспільно-політичне життя України у 2014–2024 рр.», «Політика національної пам'яті», «Реформи та трансформації українського суспільства». Зокрема, у підручнику О. Гісема, О. Мартинюка, О. Сирцової та А. Галімова [5] зазначені аспекти висвітлюються в контексті суспільно-політичних трансформацій незалежної України та переосмислення радянської спадщини.

У навчальній програмі з історії України для 10–11 класів питання декомунізації розглядаються в контексті розвитку незалежної України, утвердження демократичних цінностей, формування національної пам'яті та подолання наслідків тоталітарного минулого. Особлива увага приділяється процесам державотворення, трансформації суспільства, формуванню громадянської ідентичності та переосмисленню радянської спадщини [75]. Навчальна програма орієнтує вчителя не лише на засвоєння фактів, а й на

формування компетентностей. Учні повинні: аналізувати історичні процеси сучасної України; оцінювати вплив тоталітарних режимів на суспільство; пояснювати значення історичної пам'яті; працювати з різними видами історичних джерел; формулювати власні аргументовані судження щодо суспільно-політичних процесів.

У модельних програмах НУШ акцент зміщується від простого вивчення подій до дослідження суспільних проблем і формування громадянської відповідальності [76]. Історичний матеріал пропонується розглядати через питання: Як суспільство працює з важким минулим? Чому історична пам'ять є важливою для держави? Яким чином тоталітарні режими впливають на права людини? Як формується національна ідентичність?

У методичній праці «Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі» О. Пометун, Н. Гупан та В. Власов зазначають про те, що під час вивчення теми декомунізації доцільно акцентувати на формуванні наступних компетентностей: історичної, інформаційної, аксіологічної (ціннісної), логічної, критичної, комунікативної, громадянської та дослідницької [20, с. 35].

Зазначимо, що вивчення декомунізації дозволяє поєднувати політичну, соціальну, культурну історію та історичну пам'ять. Учні мають можливість простежити: формування політики пам'яті в незалежній Україні; засудження комуністичного тоталітарного режиму; перейменування населених пунктів та вулиць; демонтаж радянської символіки; відкриття архівів радянських спецслужб; формування нової історичної культури українського суспільства. Бачимо, що ця тема відіграє важливе значення у шкільному курсі історії.

При цьому ключовим методологічним підходом до вивчення теми декомунізації в шкільному курсі історії України є компетентнісне навчання, оскільки воно передбачає не лише засвоєння учнями фактичного матеріалу, а й формування здатності застосовувати знання в практичних і суспільно значущих ситуаціях. У межах цього підходу декомунізація розглядається як багатовимірний історичний процес, що дозволяє інтегрувати знання про

політичні, соціальні та культурні трансформації незалежної України з розвитком критичного мислення, громадянської активності та ціннісних орієнтацій учнів. Залучення учнів до аналізу історичних джерел, обговорення суперечливих аспектів політики пам'яті, виконання дослідницьких і проєктних завдань сприяє формуванню умінь аргументовано висловлювати власну позицію, оцінювати історичні явища з різних точок зору та усвідомлювати їхній вплив на сучасний суспільний розвиток [20].

Таким чином, компетентнісне навчання забезпечує перехід від репродуктивного засвоєння знань до активного осмислення історичних процесів, що особливо важливо під час вивчення складних і дискусійних тем, як-от декомунізація в Україні.

Відповідно до концепції Нової української школи та Державного стандарту базової середньої освіти, тема декомунізації сприяє розвитку низки предметних (історичних) компетентностей.

У контексті компетентнісного навчання особливо важливим є розвиток хронологічної компетентності. Вивчення процесів декомунізації дає можливість учням простежити еволюцію державної політики пам'яті від моменту проголошення незалежності України у 1991 р. до сучасних процесів деколонізації та дерусифікації. Учні повинні розуміти взаємозв'язок між історичними подіями радянського періоду, процесами демократизації українського суспільства після здобуття незалежності та необхідністю переосмислення тоталітарної спадщини. Доцільним є використання хронологічних таблиць, стрічок часу, історичних схем та інтерактивних карт, що дозволяють візуалізувати основні етапи декомунізації.

Формуванню просторової компетентності сприяє робота з картографічними матеріалами. Аналіз карт перейменування населених пунктів, демонтажу пам'ятників радянської доби, змін у топонімічному просторі України дозволяє учням простежити регіональні особливості реалізації декомунізаційної політики. Особливу увагу доцільно звертати на відмінності між окремими областями України, що дає можливість зрозуміти

вплив історичних, політичних та культурних чинників на перебіг суспільних трансформацій.

Не менш важливою є інформаційна компетентність, яка передбачає вміння працювати з різноманітними джерелами історичної інформації. Під час вивчення теми учні можуть аналізувати законодавчі акти України, документи Українського інституту національної пам'яті, публіцистичні матеріали, статистичні дані, фотографії та свідчення очевидців. Важливим методичним завданням є навчити здобувачів освіти критично оцінювати інформацію, виявляти маніпулятивні твердження та розрізняти історичні факти від політичних інтерпретацій.

Особливе місце посідає розвиток логічної та причинно-наслідкової компетентності. Учні повинні встановлювати взаємозв'язки між радянською політикою пам'яті та сучасними процесами декомунізації, визначати причини прийняття декомунізаційних законів, аналізувати їхні наслідки для українського суспільства. У цьому контексті доцільно використовувати проблемні запитання, які спонукають до аналітичного мислення. Наприклад: «Чому процес декомунізації активізувався після 2014 року?», «Які суспільні зміни сприяли переосмисленню радянського минулого?», «Чи можна вважати декомунізацію завершеним процесом?».

Важливу роль у вивченні теми відіграє аксіологічна компетентність, яка пов'язана з формуванням власної системи цінностей та усвідомленням морально-етичних аспектів історичного розвитку. Аналізуючи наслідки функціонування тоталітарного режиму, учні отримують можливість замислитися над значенням свободи, демократії, прав людини та відповідальності держави перед громадянами. Значну ефективність у цьому напрямі демонструють дискусійні методи навчання, які дозволяють розглядати декомунізацію з різних позицій та формувати навички толерантного обговорення суспільно важливих питань.

Вивчення теми «Історичні аспекти декомунізації в Україні (1991–2024 рр.)» сприяє формуванню також ключових компетентностей, насамперед

громадянської, соціальної, інформаційно-комунікаційної та компетентності спілкування державною мовою.

Зокрема, громадянська компетентність реалізується через усвідомлення учнями значення історичної пам'яті для розвитку держави та суспільства. Вивчення декомунізації допомагає зрозуміти механізми формування національної ідентичності, значення символічного простору для консолідації суспільства та роль історичної політики у сучасних міжнародних відносинах. Доцільними є завдання, що передбачають аналіз сучасних суспільних дискусій, підготовку власних позицій щодо історичної пам'яті та участь у навчальних дебатах.

Значний потенціал для формування предметних компетентностей має використання інтерактивних методів навчання. Зокрема, ефективними можуть бути дебати на тему: «Чи була декомунізація необхідною умовою розвитку незалежної України?», рольова гра «Засідання міської ради щодо перейменування вулиці», метод «Суд історії», під час якого учні аналізують діяльність радянської влади та її вплив на розвиток українського суспільства. Такі форми роботи сприяють розвитку комунікативних навичок, уміння аргументувати власну думку та працювати в команді.

Важливим елементом методики є використання проєктної діяльності. Учням можна запропонувати дослідницькі проєкти, присвячені історії перейменувань у власному населеному пункті, вивченню локальних пам'яток радянської доби або аналізу суспільної реакції на процеси декомунізації. Виконання подібних завдань сприяє формуванню дослідницьких умінь, розвитку самостійності та відповідальності за результати власної роботи. Важливим напрямом методичної роботи під час вивчення теми декомунізації є використання локальної історії як засобу наближення загальнодержавних процесів до особистого досвіду учнів. Саме краєзнавчий компонент дозволяє перетворити абстрактні історичні явища на конкретні приклади, які можна безпосередньо спостерігати в навколишньому середовищі. У процесі вивчення теми здобувачам освіти доцільно пропонувати дослідження перейменувань

вулиць, площ, закладів освіти та інших об'єктів у власній громаді. Така діяльність сприяє усвідомленню того, що історична пам'ять не є абстрактним поняттям, а безпосередньо впливає на повсякденний простір людини.

Встановлено, що вивчення процесів декомунізації сприяє формуванню в учнів комплексу історичних компетентностей, зокрема хронологічної, просторової, інформаційної, логічної, аксіологічної. Серед ключових компетентностей, які розвиваються у результаті вивчення теми «Історичні аспекти декомунізації в Україні (1991–2024 рр.)», насамперед, виділимо: громадянську, соціальну, інформаційно-комунікаційну та компетентності спілкування державною мовою. Аналіз причин, перебігу та наслідків декомунізаційних процесів дозволяє здобувачам освіти усвідомити взаємозв'язок між історичним минулим і сучасними суспільно-політичними трансформаціями, а також зрозуміти значення політики пам'яті у процесі державотворення.

Таким чином, тема декомунізації в Україні має значний методичний потенціал для формування предметних компетентностей учнів. Її вивчення дозволяє поєднати засвоєння історичних знань із розвитком критичного мислення, громадянської свідомості, комунікативних навичок та ціннісних орієнтирів. Використання сучасних педагогічних технологій, інтерактивних методів навчання та компетентнісного підходу забезпечує ефективну реалізацію освітніх цілей Нової української школи та сприяє формуванню активного, відповідального й свідомого громадянина України.

ВИСНОВКИ

Декомунізація України у 1991–2024 роках постає як тривалий і багаторівневий процес, що об'єднав політичні, культурні, соціальні та правові трансформації, відображаючи зміну суспільних орієнтирів і переосмислення місця радянської спадщини в сучасному житті держави.

Упродовж трьох десятиліть відбувався рух від фрагментарних, локальних ініціатив до системної політики, що охопила широкий спектр сфер – від топоніміки та символічного простору до переоцінки історичних наративів, створення нормативно-правової бази та формування нових підходів до пам'яттєвої культури.

Дискусії довкола декомунізації засвідчили, що цей процес є не лише реакцією на тоталітарне минуле, а й механізмом утвердження власної ідентичності, здатним впливати на суспільну згуртованість, політичну культуру та уявлення громадян про майбутнє.

У перші роки незалежності декомунізаційний дискурс формувався повільно, адже суспільство перебувало у стані пошуку нових моделей розвитку, а ставлення до радянської спадщини залишалося суперечливим. Лише окремі громади, наукові середовища та ініціативні групи порушували питання демонтажу символів або переоцінки історичних підходів. Проте поступове відкриття архівів, зміни в освітніх програмах, зростання інтересу до локальної історії та формування національної історіографії створили передумови для поглибленого осмислення минулого. У цьому контексті декомунізація стала інтелектуальною й суспільною практикою, що сприяла критичному переосмисленню радянських ідеологем і виведенню з тіні раніше замовчуваних тем, зокрема репресій, голодоморів, політичних переслідувань і механізмів функціонування тоталітарної системи.

Революція Гідності та російська агресія радикально змінили масштаби й темп декомунізаційних процесів, перетворивши їх на інструмент самоутвердження держави, що прагне дистанціюватися від імперських

практик та утвердити власний цивілізаційний вибір. Саме після 2014 року декомунізація стала комплексним явищем, у межах якого законодавчі рішення, громадські ініціативи, медійні дискусії та діяльність місцевої влади поєдналися у спільний напрям переорієнтації національної пам'яті. Перейменування міст і вулиць, демонтаж монументів, створення нових музеїв, оновлення навчальних програм, впровадження цифрових архівів і зміни в системі меморіальних практик сприяли формуванню нового символічного простору, що відображає сучасні уявлення про свободу, гідність і державність.

Суспільна реакція на декомунізацію продемонструвала, що вона значно ширша, ніж суто політичний або правовий крок. Це явище стало полем взаємодії між державою та громадянським суспільством, між різними поколіннями та регіонами, між академічною спільнотою та публічним дискурсом.

Декомунізація дала змогу переоцінити спрямованість історичної науки, посилити увагу до джерельної бази, стимулювати розвиток дослідницьких проєктів і підвищити роль істориків у суспільних процесах. У той самий час вона відкрила простір для переосмислення ідентичності, сприяючи переходу від радянського культурного спадку до моделей, що резонують із європейськими демократичними традиціями.

Вивчення питання декомунізації у курсі історії України 11 класу під час розгляду тем, насамперед, «Україна в умовах незалежності» дозволяє поєднувати політичну, соціальну, культурну історію та історичну пам'ять. Учні мають можливість простежити процес формування політики пам'яті в незалежній Україні, засудження комуністичного тоталітарного режиму, перейменування населених пунктів та вулиць, демонтаж радянської символіки, відкриття архівів радянських спецслужб, формування нової історичної культури українського суспільства. Отже, що ця тема відіграє важливе місце у шкільному курсі історії.

Дослідження теми «Історичні аспекти декомунізації в Україні (1991–2024 рр.)» сприяє формуванню предметних історичних компетентностей:

хронологічної, просторової, інформаційної, логічної та аксіологічної, що забезпечують цілісне розуміння процесів переосмислення радянської спадщини та формування політики національної пам'яті в незалежній Україні. Крім того, дослідження цієї теми передбачає формування та розвиток ключових компетентностей учнів, насамперед, громадянської, інформаційно-комунікаційної, а також соціальної та культурної. У процесі роботи з історичним матеріалом учні не лише опановують фактичні знання, а й набувають умінь критично аналізувати інформацію, працювати з різними типами джерел, аргументовано висловлювати власну позицію та усвідомлювати значення історичної пам'яті у становленні демократичного суспільства України.

ДОДАТКИ

Додаток 2.1.

Структурні чинники формування передумов декомунізації у 1991–2013 роках

Чинник	Змістова характеристика	Прояви у суспільно-політичному житті
Політична трансформація після 1991 року	Злам радянської моделі управління та поява нових інститутів державності	Пошук механізмів переосмислення минулого, суперечливе ставлення до радянської символіки
Формування окремих сегментів політики пам'яті	Розвиток національної історіографії, поява альтернативних інтерпретацій XX ст.	Перші ініціативи щодо демонтажу пам'ятників, локальні рішення про перейменування
Плюралізація суспільних уявлень	Зіткнення пострадянських, національних і регіональних ідентичностей	Відмінності у ставленні до радянщини між регіонами, зростання ролі громадських обговорень
Відкриття архівів та нові дослідження	Розширення доступу до документів КДБ, партійних архівів, матеріалів репресивних органів	Поява суспільних дискусій про репресії, Голодомор, політичні переслідування
Міжнародний вплив посткомуністичних держав	Приклад країн Центрально-Східної Європи, що реалізували люстрацію та демонтаж радянської символіки	Внутрішні дискусії про можливість адаптації схожих підходів в Україні

Додаток 2.2.

Етапи формування витоків декомунізаційного дискурсу (1991–2013)

Етап	Хронологія	Змістові характеристики процесів
Початкове окреслення дискурсу	1991–1994	Перші кроки відмови від частини радянських символів; зміна державної символіки; обмежене суспільне обговорення спадщини СРСР
Повільна інституціоналізація	1995–2004	Формування базових наукових підходів до аналізу радянського періоду; активізація істориків та громадських ініціатив; поява локальних рішень щодо перейменувань
Політизація питання	2005–2010	Загострення суспільних дебатів через конфлікт інтерпретацій; формування альтернативних

		моделей пам'яті; зростання уваги медіа до теми символічної спадщини
Актуалізація через зовнішні та внутрішні чинники	2010–2013	Протиставлення радянського та європейського векторів розвитку; посилення дискусій про ролі СРСР в історії України; зростання суспільного запиту на перегляд символічного ландшафту

Додаток 2.3.

Активізація декомунізаційних процесів під час Революції Гідності

Напрямок активізації	Зміст процесів	Приклади проявів під час Революції Гідності	Наслідки для подальшого декомунізаційного дискурсу
Громадські ініціативи щодо демонтажу символів	Масове усвідомлення радянської символіки як інструменту політичного тиску та спадщини імперського впливу	Самоорганізовані акції з демонтажу пам'ятників Леніну та інших радянських діячів у Києві та регіонах	Формування суспільного запиту на офіційне закріплення процесу демонтажу та зміни символічного простору
Розширення участі громадян у формуванні політики пам'яті	Стихійні обговорення на площах, у медіа та соціальних мережах, що трансформувались у сталі практики колективного визначення історичних орієнтирів	Обговорення назв вулиць, оцінки ролі діячів радянського періоду, поява локальних ініціатив і рухів з переосмислення минулого	Зростання ролі громад у виробленні рішень щодо перейменувань, побудови меморіалів, оновлення музейної експозиції
Символічні акти протесту	Радянські символи використовувалися як маркери старого режиму, проти якого спрямовувався протест	Розміщення на барикадах плакатів із критикою радянських наративів; художні інсталяції на Майдані	Перехід символічного спротиву у практичну фазу демократизації простору
Розмежування з пострадянськими ідентичностями	Учасники Майдану сприймали радянщину як систему, що несумісна з цінностями свободи та гідності	Відмова від радянських ідеологічних елементів у візуальній культурі протесту; популяризація	Зростання національних наративів як альтернативи радянським, формування нових

		національних символів	моделей історичної пам'яті
Діяльність медіа та нових інформаційних платформ	Посилення інтересу журналістів, блогерів, аналітиків до теми радянської спадщини	Аналітичні матеріали про функції радянських пам'ятників; дискусії щодо організації суспільного простору	Інформаційна підтримка подальших законодавчих ініціатив, створення медійних майданчиків для пам'яттєвих дебатів
Публічне переосмислення радянської історії	Масові обговорення ролі СРСР у формуванні репресивних практик, утисків прав і культурного тиску	Розкриття теми політичних переслідувань; порівняння сучасних подій з тоталітарними методами радянської влади	Поглиблення освітніх та історичних реформ, зростання соціального запиту на доступ до архівів
Політологічні та соціологічні інтерпретації протесту	Науковці та експерти почали трактувати Майдан як межу між пострадянським минулим і новою суспільною моделлю	Публікації досліджень про символічний сенс знесення пам'ятників; аналіз зміни суспільних орієнтацій	Інституціоналізація декомунізаційної теми у наукових студіях, включення проблематики у державні програми
Підсилення антирежимного потенціалу декомунізаційних жестів	Демонтаж радянських символів став способом політичної мобілізації та самовираження	Масове падіння пам'ятників Леніну у грудні 2013 — лютому 2014 року ("ленінопад")	Становлення практики прямої дії як елемента символічної політики
Виникнення нових форм міського активізму	Групи містян почали боротися за очищення публічного простору від радянських елементів	Волонтерські рухи, створення альтернативних проектів майданчиків пам'яті	Інституційне закріплення участі громад у процесах перейменування після 2015 року
Посилення впливу зовнішньополітичних факторів	Агресія РФ сприяла ототожненню радянської спадщини з інструментами сучасного імперського тиску	Поширення риторики про "радянське як імперське", виведення теми деколонізації в публічні дебати	Інтеграція декомунізації в ширший контекст деколонізації та національної безпеки
Формування нового символічного простору Майдану	Створення символів, що протиставлялися	Використання образів Небесної Сотні, національних	Закріплення нових маркерів пам'яті у містах України після 2014 року

	радянським ідеологемам	героїв, християнських символів	
Підготовка підґрунтя до законодавчих рішень 2015 року	Громадський тиск і ініціативи створили запит на офіційну політику демонтажу радянської спадщини	Поява проектів законів, експертних обговорень, консультацій із громадами	Прийняття “декомунізаційного пакета” законів у квітні 2015 року

Додаток 3.1.

Еволюція нормативно-правового регулювання декомунізації в Україні (1991–2024)

Етап нормативного розвитку	Ключові характеристики	Документи, правові рішення, інституційні зміни	Вплив на формування політики декомунізації
Початковий нормативний період (1991–2004)	Формування базових правових засад державності, відсутність системного підходу до демонтажу радянської спадщини	Закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій»; рішення органів місцевого самоврядування щодо окремих перейменувань; укази щодо державної символіки	Створення передумов для поступового перегляду історичної спадщини; поява перших юридичних інструментів переосмислення тоталітарного минулого
Період часткової інституціоналізації (2005–2013)	Активізація публічних дискусій і поява нормативних актів, що стосуються архівів, топоніміки та питання пам’яті	Розширення доступу до архівів КДБ; окремі постанови щодо вшанування пам’яті жертв тоталітарних режимів; місцеві нормативні рішення з перейменувань	Закріплення ідеї про потребу державного втручання у сферу політики пам’яті та символічного простору
Визначальний етап після Революції Гідності (2014–2015)	Потреба офіційного правового реагування на суспільний запит та загострення дискусій щодо радянської символіки	Прийняття пакета законів 9 квітня 2015 року (про засудження тоталітарних режимів, про відкриття архівів, про правовий статус борців за незалежність, про	Початок системної, законодавчо закріпленої декомунізації як цілісної державної політики

		увічнення перемоги над нацизмом)	
Період практичної імплементації (2016–2020)	Активне застосування законів, створення підзаконних актів, розширення інституційної структури	Рішення Інституту нацпам'яті; методичні рекомендації; накази щодо приведення топоніміки у відповідність до закону; розпорядження соціально-гуманітарних відомств	Масове перейменування вулиць і міст, демонтаж монументів; зміцнення правозастосовної бази
Розширення декомунізаційної рамки (2021–2024)	Перехід до ширших процесів дерусифікації та деколонізації, нормативне уточнення окремих положень	Накази Мін'юсту щодо декомунізації архівної документації (2023); законодавчі ініціативи щодо охорони культурної спадщини; місцеві програми очищення публічного простору	

Додаток 4.1.

Основні напрями очищення публічного простору від залишків радянської спадщини

Напрямок очищення	Зміст процесу	Практичні інструменти реалізації	Наслідки для суспільства та простору
Демонтаж монументів та меморіальних знаків	Усунення з публічного простору символів, що репрезентують тоталітарну систему	Рішення місцевих рад; експертні висновки; спеціальні комісії; технічні роботи з демонтажу	Зникнення матеріальних маркерів радянського контролю; трансформація історичного ландшафту міст
Перейменування топонімів	Заміна назв, що пов'язані з радянськими діями, подіями та ідеологією	Аналіз історичної відповідності; громадські слухання; рішення органів місцевого самоврядування; затвердження нових назв державними структурами	Формування нового символічного простору; корекція ідентичнісних маркерів локальних громад

Очищення архівних фондів від радянських класифікацій та обмежень	Усунення застарілих радянських методів обліку та опису документів; створення нових стандартів	Накази архівних установ; впорядкування документів; оцифрування; відкриття доступу до репресивних матеріалів	Поява повнішої картини минулого; можливість проведення нових досліджень; відновлення історичної справедливості
Трансформація музейних експозицій	Перегляд радянських інтерпретацій історичних подій та постатей	Реконструкція виставок; створення нових наративів; впровадження сучасних методів подачі інформації	Зміна культурної пам'яті; підвищення критичного сприйняття історії; формування нових культурних практик
Видалення радянської символіки з адміністративних будівель	Прибирання гербів, барельєфів, елементів архітектури, що несуть ідеологічний зміст	Інвентаризація об'єктів; демонтаж або реставрація без ідеологічних елементів; реструктуризація фасадів	Оновлення візуального стилю державних установ; усунення радянських смислових маркерів у публічному просторі
Заміна радянських ритуальних практик у державних урочистостях	Відмова від обрядів та риторики, що містять радянське ідеологічне навантаження	Оновлення протоколів; використання сучасних державних символів; впровадження національно орієнтованих традицій	Формування нової культурної норми; перегляд державної церемоніальності
Оновлення освітніх програм	Виключення радянських трактувань історії та ідеологічно забарвлених матеріалів	Перегляд підручників; створення нових навчальних курсів; рекомендації МОН	Формування критичного мислення; подолання імперських історичних міфів
Реформування місць пам'яті	Зміна концепцій меморіальних зон, парків, кладовищ та ін.	Нові проекти реконструкцій; встановлення сучасних пам'ятних знаків; усунення радянських сюжетів	Вирівнювання історичного простору; інтеграція нових змін у повсякденне життя громад
Дерусифікація культурного простору як продовження очищення	Усунення російсько-імперських наративів, що були частиною радянської політики	Оновлення назв закладів культури; зміна репертуарної політики; підтримка українського мистецтва	Розширення української культурної присутності; усвідомлення власного символічного простору

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белей Л. Декомунізація топонімії: українські проблеми та європейський досвід. *Український тиждень*. 2015. № 16/17 (388/389), 24.04–7.05.2015 р. С. 12–15.
2. Берченко Г. В. Декомунізація в Україні: конституційно-правові аспекти. *Форум права*. 2017. № 4. С. 13–23.
URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1145509> (дата звернення: 15.12.2025).
3. В'ятрович В. "Місцева влада зрозуміла: декомунізація – це серйозно". *Україна молода*. 2016. 12 квіт. С. 4–5.
4. Гирич Я. М. Перейменування міст України у зв'язку з процесом декомунізації (2015-2016 рр.). *Соціум. Документ. Комунікація. Серія "Історичні науки"*. 2017. Вип. 3. С. 95–101.
5. Гісем О. В., Мартинюк О. О., Сирцова О. М., Галімов А. О. Історія України (профільний рівень): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Харків: Ранок, 2024. 320 с.
6. Грабовський С. Декомунізація: непрості сюжети. *День*. 2015. 21 квіт. С. 5.
7. Денисенко Г. "Три де-" (декомунізація, дерадянізація (деколонізація), дерусифікація) в публічному просторі України. *Ucraina magna*. 2024. Т. VI. С. 82–100. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14253886> (дата звернення: 15.12.2025).
8. Економічні наслідки декомунізації: thesis / Р. В. Яковенко та ін. 2017.
URL: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/7382> (дата звернення: 15.12.2025).
9. Кабачій Р. Нюанси декомунізації в Україні. *Наше слово*. № 25. С. 5.
10. Касім Г. Ю. Renaming in the toponymy of odesa region as result of decommunization: outcomes and functions. *Slovyanskyi zbirnyk*. 2020. No. 23.

P. 7–17. URL: <https://doi.org/10.18524/2413-0613.2019.23.182853> (date of access: 15.12.2025).

11. Киридон А. Декомунізація в Україні: нормативна база і практична реалізація. *Історія в рідній школі*. 2020. № 4 (223), лип. – серп. 2020. С. 17–22.
12. Киридон А. Декомунізація в Україні: перерозподіл символічного ресурсу. *Зовнішні справи*. 2020. № 7/8. С. 35–40.
13. Кравчук М. Декомунізація як чинник трансформації історичної пам'яті в Україні. *III Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «Актуальні проблеми історичної науки та освіти у дослідженнях молодих науковців»* (5 травня 2026 р., м. Тернопіль): збірник матеріалів конференції. Тернопіль, 2026. (тези подані до друку)
14. Лосєв І. Декомунізація = дерусифікація України. *Український тиждень*. 2015. № 47 (419), 27.11-3.12.2015 р. С. 16–17.
15. Малес Л. В. Декомунізація столиці: зміни урбанонімії (методи, перші результати). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія "Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи"*. 2016. Вип. 36. С. 62–67.
16. Малес Л. Дискурс декомунізації в Києві. *Соціологічні студії*. 2016. № 2 (9). С. 16–21.
17. Про внесення зміни до Правил роботи архівних установ України щодо декомунізації обліку архівних документів : Наказ М-ва юстиції України від 05.10.2023 № 3541/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1749-23#Text> (дата звернення: 15.12.2025).
18. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09.04.2015 № 317-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 15.12.2025).
19. Про перейменування окремих населених пунктів та районів : Постанова Верховної Ради України від 04 лютого 2016 р. № 984-VIII. Верховна Рада

- України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984-19#Text> (дата звернення: 15.12.2025).
20. Пометун О.І., Гупан Н. М., Власов В.С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ КОНВІ ПРІНТ, 2018. 208 с.
21. Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років: Закон України від 09.04.2015 № 315-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19#Text> (дата звернення: 15.12.2025).
22. Тахтаулова М. Ю. Декомунізація у Харкові: топонімічний аспект : thesis. 2016. URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/46466> (дата звернення: 15.12.2025).
23. Фернос Ю. І. Вплив процесів декомунізації на систему урбанонімів м. Умані. *Alfred Nobel University Journal of Philology*. 2018. Т. 2, № 16. С. 299–304. URL: <https://doi.org/10.32342/2523-4463-2018-2-16-28> (дата звернення: 15.12.2025).
24. 6 The Dismantling of Stalinism: Detotalitarization and Decommunization. *Marxism and the Leap to the Kingdom of Freedom*. 1997. P. 495–558. URL: <https://doi.org/10.1515/9780804764131-009> (date of access: 15.12.2025).
25. Kyrydon A. Декомунізація в Україні: перерозподіл символічного ресурсу. *Foreign affairs*. 2020. С. 35–40. URL: <https://doi.org/10.46493/2663-2675-2020-7-8-5> (дата звернення: 15.12.2025).
26. Beley O. Питання декомунізації пропріального ландшафту України та Польщі: нормативно-правова база і практика. *Slavica Wratislaviensia*. 2018. Т. 165. С. 35–48. URL: <https://doi.org/10.19195/0137-1150.165.3> (дата звернення: 15.12.2025).
27. Between Lenin and Bandera: Decommunization and Multivocality in Post-Euromaidan Ukraine. Columbia University Press, 2021. 332 p.

28. Bielkin L. M., Yurynets Y. L., Bielkin M. L. The unity of decommunization and derusification in the context of anti-ukrainian information wars. *Juridical scientific and electronic journal*. 2023. No. 2. P. 62–67. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/12> (date of access: 15.12.2025).
29. Chapter 2. Comparing: Decommunization–Recommunization–Reform?. *Settling Accounts*. Princeton, 1997. P. 26–39. URL: <https://doi.org/10.1515/9781400822348-004> (date of access: 15.12.2025).
30. Chapter Three. Decommunization and National Ideology. *Without the State*. 2022. P. 78–103. URL: <https://doi.org/10.3138/9781487509750-008> (date of access: 15.12.2025).
31. Creation of a specialized toponymic gis for areas of derussification, desovietization and decommunization / S. A. Teslenok et al. *Proceedings of the International conference “InterCarto/InterGIS”*. 2017. Vol. 2, no. 23. P. 13–26. URL: <https://doi.org/10.24057/2414-9179-2017-2-23-13-26> (date of access: 15.12.2025).
32. Demska O., Levchuk P. The Urbanonimia of Ukraine in the Context of Decommunization. *Cognitive Studies | Études cognitives*. 2020. No. 20. URL: <https://doi.org/10.11649/cs.2280> (date of access: 15.12.2025).
33. Enriquez C. G. Elites and Decommunization in Eastern Europe. *Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe*. London, 1998. P. 277–295. URL: https://doi.org/10.1007/978-1-349-26385-1_14 (date of access: 15.12.2025).
34. Grytsenko O. A. Narratives of decommunization in ukraine’s cultural space. *Ukrainian cultural studies*. 2019. No. 1 (4). P. 47–53. URL: [https://doi.org/10.17721/ucs.2019.1\(4\).09](https://doi.org/10.17721/ucs.2019.1(4).09) (date of access: 15.12.2025).
35. Grytsenko O. A. Narratives of decommunization in ukraine’s cultural space. *Ukrainian cultural studies*. 2019. No. 1 (4). P. 47–53. URL: [https://doi.org/10.17721/ucs.2019.1\(4\).09](https://doi.org/10.17721/ucs.2019.1(4).09) (date of access: 15.12.2025).
36. Grytsenko O. “Decommunization Laws”, Legal, Aesthetic and Ideological Controversies. *The Culturology Ideas*. 2022. No. 14 (2'2018). P. 148–

160. URL: <https://doi.org/10.37627/2311-9489-14-2018-2.148-160> (date of access: 15.12.2025).
37. Kamiński Ł. Decommunization of Public Space in East-Central Europe. *History in Public Space*. New York, 2024. P. 195–210. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003366348-14> (date of access: 15.12.2025).
38. Kasianov G. In Search of Lost Time? Decommunization in Ukraine, 2014 – 2020. *Problems of Post-Communism*. 2023. P. 1–15. URL: <https://doi.org/10.1080/10758216.2023.2198135> (date of access: 15.12.2025).
39. Khitrova T. «Decentralization of History» as a Counter-Discourse of «Decommunization» in Modern Information Space of Ukraine. *State and Regions. Series: Social Communications*. 2020. No. 1(41). P. 28. URL: [https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2020.1\(41\).4](https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2020.1(41).4) (date of access: 15.12.2025).
40. Khitrova T. V. “Decommunization” discourse as a source for construction of new symbolic and toponymic space in Ukraine. *Printing and Publishing*. 2021. Vol. 1, no. 81. P. 100–112. URL: <https://doi.org/10.32403/0554-4866-2021-1-81-100-112> (date of access: 15.12.2025).
41. Khitrova T. V. “Decommunization” discourse as a source for construction of new symbolic and toponymic space in Ukraine. *Printing and Publishing*. 2021. Vol. 1, no. 81. P. 100–112. URL: <https://doi.org/10.32403/0554-4866-2021-1-81-100-112> (date of access: 15.12.2025).
42. Kocherhin I. Decommunization in dnipro/propetrovsk/dnipro in 2014–2019. *Zaporizhzhia historical review*. 2020. Vol. 3, no. 55. P. 178–189. URL: <https://doi.org/10.26661/zhv-2020-3-55-17> (date of access: 15.12.2025).
43. Konopka A. Symbolic Boundaries in Decommunization Discourse. *Kultura i Społeczeństwo*. 2025. Vol. 69, no. 4. P. 37–54. URL: <https://doi.org/10.35757/kis.2025.69.4.3> (date of access: 15.12.2025).
44. Kuczabski A., Boychuk A. Decommunization of urban toponymy in Ukraine: causes and consequences. *Journal of Geography, Politics and Society*.

2020. Vol. 10, no. 4. P. 8–16. URL: <https://doi.org/10.26881/jpgs.2020.4.02> (date of access: 15.12.2025).

45. Kuczabski O., Kopec K. The “last” wave of decommunization of urbanonimics in Ukraine and Poland: a comparative analysis. *Grani*. 2020. Vol. 23, no. 8. P. 37–48. URL: <https://doi.org/10.15421/172073> (date of access: 15.12.2025).

46. Kutsenko D. Experience of implementing decommunization laws in Eastern Ukraine: a Kharkiv case. *Journal of Geography, Politics and Society*. 2020. Vol. 10, no. 3. URL: <https://doi.org/10.26881/jpgs.2020.3.06> (date of access: 15.12.2025).

47. Kuts H. The Policy of Decommunization in Kharkiv: the Fight for Identity. *Drinovsky sbornik*. 2021. Vol. XIV. URL: <https://doi.org/10.7546/ds.2021.14.21> (date of access: 15.12.2025).

48. Liubavskyi R., Zaharchenko Y. The Cultural Space of the City on the Frontier: Kharkiv during Decommunization and the War. *Etnografia Polska*. 2023. Vol. 67, no. 1–2. URL: <https://doi.org/10.23858/ep67.2023.3537> (date of access: 15.12.2025).

49. Males L. Decommunization Discourse in the Kyiv. *Sociological studios*. 2016. No. 2(9). P. 16–21. URL: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2016-02-16-21> (date of access: 15.12.2025).

50. Males L. Decommunization Discourse in the Kyiv. *Sociological studios*. 2016. No. 4. P. 16–21. URL: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2016-02-16-21> (date of access: 15.12.2025).

51. Muhametov R. S. The Role of Decommunization in the Political Transition of the States of Eastern Europe. *Herald of Omsk University. Series: Historical studies*. 2018. No. 1. P. 204–210. URL: <https://doi.org/10.24147/2312-1300.2018.1.204-210> (date of access: 15.12.2025).

52. Mukhametov R. S., Nagornyyh O. V. Decommunization in Eastern Europe: Essence, Causes and Activities. *Herald of Omsk University. Series: Historical studies*. 2018. No. 2. P. 201–207. URL: <https://doi.org/10.24147/2312-1300.2018.2.201-207> (date of access: 15.12.2025).

53. Mungiu-Pippidi A. Democratization Without Decommunization in the Balkans. *Orbis*. 2006. Vol. 50, no. 4. P. 641–655.
URL: <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2006.07.005> (date of access: 15.12.2025).
54. Mykkänen J. Between Lenin and Bandera: Decommunization and Multivocality in Post-Euromaidan Ukraine. Ibidem Verlag, 2021.
55. Mykolenko D. Bulgarian and Ukrainian experience of implementing European legal acts on decommunization. *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin "History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences"*. 2024. No. 39. P. 38–47.
URL: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2024-39-04> (date of access: 15.12.2025).
56. Pomorski S. Meanings of “decommunization by legal means”. *Review of Central and East European Law*. 1996. Vol. 22, no. 3. P. 331–337.
URL: <https://doi.org/10.1007/bf02731846> (date of access: 15.12.2025).
57. Poshedin O., Kashchuk K. THE INFLUENCE OF THE DECOMMUNIZATION POLICY ON SHAPING UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY. *Journal of Liberty and International Affairs, Institute for Research and European Studies – Bitola*. 2023. Vol. 9, no. 1. P. 370–379.
URL: <https://doi.org/10.47305/jlia2391370p> (date of access: 15.12.2025).
58. Rotar N. Decommunization of Symbolic Urban Space of Ukraine’s Megalopolises: Effective Local Government Capacity Building. *Annales Universitatis Apulensis Series Historica*. 2020. Vol. 24, no. 1. P. 205–237.
URL: <https://doi.org/10.29302/auash.2020.24.1.7> (date of access: 15.12.2025).
59. Rudling P. A. Between Lenin and Bandera: Decommunization and Multivocality in (post)Euromaidan Ukraine. *Nordisk Østforum*. 2021. Vol. 35. P. 91.
URL: <https://doi.org/10.23865/noros.v35.3115> (date of access: 15.12.2025).
60. Rybak A. Decommunization Laws in Ukraine. *Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne*. 2017. Vol. 2, no. 2. P. 29.
URL: <https://doi.org/10.17951/we.2016.2.2.29> (date of access: 15.12.2025).
61. Shapoval Y., Vasylieva I., Matviienko I. Ukrainian Society in 2014–2020: Problems of Decommunization Politics. *Ukrains'kij istoričnij žurnal*. 2020.

No. 4. P. 110–124. URL: <https://doi.org/10.15407/uhj2020.04.110> (date of access: 15.12.2025).

62. Sheremeta O. DE-COMMUNIZATION OF RESEARCHES IN THE HISTORY OF PHILOSOPHY IN UKRAINE: Father. M. KONRAD AND HIS CRITIQUE OF THE SOCIALIST AND COMMUNIST MENTALITY. *Almanac of ukrainian studies*. 2020. No. 27. P. 147–153. URL: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2020.27.22> (date of access: 15.12.2025).

63. Shlipchenko S. Decom job: notes on the decommunization of city spaces. *City history, culture, society*. 2017. No. 2. P. 152–165. URL: <https://doi.org/10.15407/mics2017.02.152> (date of access: 15.12.2025).

64. Shteinle O. The German question in the Zaporizhzhia decommunization. *Scholarly Works of the Faculty of History, Zaporizhzhia National University*. 2018. Vol. 50. P. 155–159. URL: <https://doi.org/10.26661/swfh-2018-50-012> (date of access: 15.12.2025).

65. Sobański P. Implementation of regulations of the Decommunization in view of case-law. *Discourse of Law and Administration*. 2019. Vol. 2019, no. 1. URL: <https://doi.org/10.34768/dpia.2019.1.33> (date of access: 15.12.2025).

66. Solovyov S. M. “Attempts at Decommunization in Russia Upsets de-Stalinization”. *Russia in Global Affairs*. 2018. Vol. 16, no. 4. P. 186–205. URL: <https://doi.org/10.31278/1810-6374-2018-16-4-186-205> (date of access: 15.12.2025).

67. Sommer V. Decommunization as a digital utopia. *Střed*. 2021. Vol. 13, no. 1. P. 82–109. URL: <https://doi.org/10.54681/c.2021.1.4> (date of access: 15.12.2025).

68. Stewart D. W., Stewart C. V. Lustration in poland and the former czechoslovakia: a study in decommunization. *International Journal of Public Administration*. 1995. Vol. 18, no. 6. P. 879–914. URL: <https://doi.org/10.1080/01900699508525037> (date of access: 15.12.2025).

69. Takhtaulova M. KHARKIV TOPONYMY: STAGES OF DECOMMUNIZATION. *City History, Culture, Society*. 2017. No. 2. P. 142–151. URL: <https://doi.org/10.15407/mics2017.02.142> (date of access: 15.12.2025).
70. Власюк В. Декомунізація й деколонізація в Україні на тлі російсько-українського цивільного протистояння: стан та перспективи. *Український літопис*. 2025. № 6. С. 30–37. URL: <https://doi.org/10.31470/2786-8583-2025-6-30-37> (дата звернення: 15.12.2025).
71. Vodotyka T. Decommunization: The Process Matters, Not Only The Result. *City History, Culture, Society*. 2017. No. 2. P. 101–111. URL: <https://doi.org/10.15407/mics2017.02.101> (date of access: 15.12.2025).
72. Воронова В. А. Політичні практики декомунізації у країнах східної Європи. *Політичне життя*. 2020. № 2. С. 5–11. URL: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2020.2.1> (дата звернення: 15.12.2025).
73. Yuliya Zabyelina. Lustration Beyond Decommunization: Responding to the Crimes of the Powerful in Post-Euromaidan Ukraine. *State Crime Journal*. 2017. Vol. 6, no. 1. P. 55. URL: <https://doi.org/10.13169/statecrime.6.1.0055> (date of access: 15.12.2025).
74. Yurynets Y. L., Sopilko I. M., Bielkin L. M. Decommunization in the context of information security. *Juridical scientific and electronic journal*. 2020. No. 8. P. 333–337. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/82> (date of access: 15.12.2025).
75. Історія України. Всесвітня історія. 10–11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти (рівень стандарту, профільний рівень): затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 23 жовтня 2017 р. № 1407. Київ: Міністерство освіти і науки України, 2017. URL: [МОН України – Навчальні програми для 10–11 класів](#) (дата звернення: 15.04.2026).
76. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року:

схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р. URL: [База законодавства України](#) (дата звернення: 15.03.2026).

77. Ковальчук Т. Дерусифікація публічного простору України в умовах повномасштабної російсько-української війни. Інтермарум. 2024. URL: <https://intermarum.zu.edu.ua/article/view/305069> (дата звернення: 07.02.2026).

78. Богуцький А. Формування та роль комеморативних практик в умовах російсько-української війни. Наукові записки НаУКМА. 2024. URL: <https://nrpcult.ukma.edu.ua/article/view/309650> (дата звернення: 15.05.2026).